

WERONIKA PAWŁOWICZ

**„Poległym braciom na chwałę! Żyjącym ku pamięci!
Dzieciom naszym za przykład!”
Pamięć o wydarzeniach lat 1919–1921
w okresie międzywojennym
(pierwsze pomniki, relacje, muzea, wystawy)**

Trzykrotne zrywy z bronią w rękę w latach 1919–1921, walka słowem i głosem oddanym w plebiscycie oraz starania dyplomatyczne doprowadziły do przyłączenia części Górnego Śląska do Polski. W czerwcu 1922 roku podpisano uroczysty akt objęcia tych terenów przez Rząd Polski, wojska alianckie opuściły Katowice i inne miasta, na teren Śląska wkroczyła armia polska pod dowództwem generała Stanisława Szeptyckiego.

W następnych latach starano się zachować pamięć o doniosłych wydarzeniach i ludziach w nie zaangażowanych. Honorowano tych, którzy przetrwali, i tych, którzy oddali swe życie. Za prace związane z przeprowadzeniem plebiscytu, za udział w walkach powstańczych, w poszczególnych pułkach, w służbie sanitarnej wielu działaczy otrzymało odznaczenia wojskowe, honorowe, pamiątkowe i okolicznościowe¹. Już 30 maja 1921 roku Wojciech Korfanty wydał rozporządzenie, którym wprowadzał odznakę „Śląska wstęga waleczności i zasługi” w dwóch klasach: I. za bezpośredni udział w walkach oraz II. „za wytężoną pracę wojskową”². Jej celem było „odznaczenie uczestników 3-ch powstań górnośląskich, którzy czynami swymi szczególnie się zasłużyli”. Z czasem przekształciła się w „Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi” – odznaczenie przyznawane przez Górnośląską

¹ O odznaczeniach powstańczych zob.: M. Wełna, *Odznaki powstań śląskich. Katalog*, Wrocław 1985; ML [M. Lis], *Odznaczenia powstańcze*, [w] *Encyklopedia powstań śląskich*, zespół red. F. Hawranek i in., Opole 1982, s. 350–351.

² Zob. *Rozporządzenie z dnia 30. maja 1921 r. w przedmiocie ustanowienia odznaki za waleczność*, „Dziennik Rozporządzeń Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku” 1921, nr 8, poz. 35.

Komisję Odznaczeń za udział w walkach powstańczych. Dyplom odznaczenia zaprojektował Stanisław Ligoń. Zatwierdzona w 1925 roku rozkazem Ministra Spraw Wojskowych, „Gwiazda Górnośląska” nadawana była w uznaniu zasług w walce „o wieczyste prawa Śląska piastowskiego”³.

Troską otaczano groby poległych, wznoszono pomniki upamiętniające walczących. Dla zachowania pamięci o bohaterach i ich wysiłku dla następnych pokoleń starano się zgromadzić dokumenty i pamiątki w muzeach oraz przedstawić na okolicznościowych wystawach, a także udokumentować burzliwe wydarzenia tych lat poprzez zbieranie relacji, publikowanie wspomnień i prac naukowych. Staraniem tym przewodził Związek Byłych Powstańców, a później Związek Powstańców Śląskich.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie właśnie tych starań udokumentowania czasu powstań i plebiscytu prowadzonych w okresie międzywojennym, bazując na istniejących opracowaniach, relacjach prasowych z epoki oraz na rękopiśmiennych materiałach przechowywanych w Bibliotece Śląskiej.

Tablice pamiątkowe i pomniki

Wyrazem materialnej pamięci o ofiarach stały się tablice pamiątkowe i pomniki, na których wymieniano nazwiska poległych. Pierwsze powstały poza Śląskiem. Już 19 grudnia 1920 roku odsłonięto pomnik w Sosnowcu. To tam, zaraz za granicą Śląska, w 1919 roku znalazło schronienie wielu działaczy i powstańców, tam działał Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej dla Górnego Śląska, swoją siedzibę miało Dowództwo Główne Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska, tam redagowane było pismo „Powstaniec”⁴. 28 sierpnia 1919 roku na sosnowieckim cmentarzu pochowano sześciu poległych w walkach powstańców i wówczas „nieprzeliczone tłumy wzięły udział w żałobnym pochodzie, jak również wszystkie instytucje, związki i cechy z chorągwiami”⁵. W następnym roku z inicjatywy Komitetu Plebiscytowego w Sosnowcu na Cmentarzu Wielowyznaniowym w Sosnowcu Rudnej wzniesiono Mauzoleum Braci Ślązaków⁶. Fundatorem pomnika była Stalownia Woźniak w Sosnowcu, a według projektu inżyniera Stanisława Dankowskiego wykonał go rzeźbiarz i kamieniarz Jan Zagórski. Mauzoleum nadano kształt kapliczki, w środku wznosiła się uskrzydłona postać powstańca, a na ścianie fron-

³ M. Wełna, *Odznaki powstań śląskich...*, s. 48; zob. też: K. Pszczyński, *Gwiazda Górnośląska*, [w:] *Górny Śląsk czasu powstań i plebiscytu. Sprawy mało znane i nieznane. Materiały VII Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstań Śląskich i Plebiscytu zorganizowanego w Bytomiu w dniu 22 kwietnia 1996 roku*, praca zbiorowa pod red. Z. Kapały, Bytom 1996, s. 175–179.

⁴ Zob. W. Zieliński, *Uchodźstwo polityczne z Górnego Śląska w 1919 roku*, „Zaranie Śląskie” 1969 z. 1, s. 3–17; B. Cimała, *Pomoc Polski dla Górnego Śląska w okresie plebiscytu i powstań śląskich*, [w:] *Zagłębie Dąbrowskie a plebiscyt i powstania śląskie z perspektywy 90-lecia*, praca zbiorowa pod red. B. Cimały i Z. Studenckiego, Sosnowiec 2011, s. 55–102.

⁵ *Sosnowiec (Pogrzeb powstańców)*, „Górnoślązak” 1919, nr 198.

⁶ *Pomnik Powstańców Górnośląskich w Sosnowcu lipiec–1919 sierpień–1920*. [Pocztówka]. Biblioteka Śląska [dalej: BŚ], sygn. PA 701. Monument zwano też Pomnikiem Powstańców Górnego Śląska.

towej umieszczono napis „Poległym Bohaterom Śląska”⁷. Uroczyste odsłonięcie, które stało się wielką manifestacją patriotyczną, odbyło się w niedzielę 19 grudnia 1920 roku. Uczestniczyło w nim wielu gości z Zagłębia, licznych miast Polski oraz około 10 tysięcy z Górnego Śląska. Jak zapisano: „Sosnowiec jeszcze nigdy nie widział takiego najazdu. Zdawało się, że cały Górny Śląsk przenosi się do Polski”⁸. Górnoślązaków na moście szopienickim witał marszałek Sejmu Ustawodawczego Wojciech Trąpczyński. Przymaszerowano do kościoła, w którym biskup kielecki Augustyn Łosiński⁹ odprawił mszę świętą i wygłosił „podnoszące ducha kazanie patryotyczne”¹⁰. „Po nabożeństwie ruszono w olbrzymim pochodzie, przy dźwiękach orkiestr na cmentarz. Odsłonięcie pomnika i poświęcenie odbyło się wobec stutysięcznego tłumu”. Mauzoleum poświęcił biskup Łosiński w obecności przedstawicieli duchowieństwa, posłów, delegatów z Warszawy, Lwowa, Poznania, Krakowa i wielu innych miast. „Nie było korporacji, związku, instytucji, które nie byłyby reprezentowane przy poświęceniu pomnika”¹¹. Śpiewano pieśni patriotyczne, przemówienia wygłosili m.in. prof. Bronisław Knothe¹², Wojciech Trąpczyński, Józef Biniszkiwicz¹³, komisarz plebiscytowy Wojciech Korfanty, który apelował do całego społeczeństwa o pomoc na czas plebiscytu¹⁴. Pomnik, częściowo zniszczony przez Niemców we wrześniu 1939 roku, został po wojnie rozbudowany do kaplicy p.w. Wszystkich Świętych¹⁵, która dziś pełni funkcję kaplicy cmentarnej. Napis „Poległym Bohaterom Śląska” przetrwał wojnę i obecnie znajduje się na frontowej ścianie.

W 1922 roku pomnik powstańców wzniesiono w odległym Lwowie, w parku Korpusu Kadetów. Tu upamiętniono sześciu kadetów, którzy oddali swe życie w 1921 roku w walkach pod Gogolinem (21 maja) i Zębownicami (10 czerwca): Zygmunta Toczyłowskiego, Henryka Czekalińskiego, Zygmunta Zakrzewskie-

⁷ Zob. R. Tulicki, *Cmentarz rzymsko-katolicki przy ulicy Smutnej*, [w:] *Kompleks cmentarzy w Sosnowcu przy ulicy Smutnej*, Sosnowiec 2009, s. 57–58; D. Kmiołek, *Mauzoleum Powstańców Śląskich*, [w:] tegoż, *Sosnowiec. Spacerownik historyczny*, Dąbrowa Górnicza 2011, s. 266–268.

⁸ *Odsłonięcie pomnika dla poległych powstańców*, „Gazeta Robotnicza” 1920, nr 286.

⁹ Augustyn Łosiński (1867–1937), biskup kielecki, zaangażowany w działania na rzecz przyłączenia ziem śląskich do Polski, nawoływał do głosowania w plebiscycie za Polską. Zob. G. Liebrecht, *Biskup Augustyn Łosiński. Ordynariusz diecezji kieleckiej w latach 1910–1937*, Kielce 2018, s. 120–123.

¹⁰ *Poświęcenie pomnika na cześć poległych w powstaniu górnośląskim*, „Górnoślązak” 1920, nr 290.

¹¹ Zob. *Uroczystość odsłonięcia pomnika poległym Górnoślązakom*, „Kuryer Zagłębia” 1920, nr 292.

¹² Bronisław Knothe (1881–1950), nauczyciel, zaangażowany w sprawę walki o przyłączenia Górnego Śląska do Polski, działacz Komitetu Głównego Niesienia Pomocy Ślązakom Zagłębia Dąbrowskiego, głosił wykłady w ramach tzw. Kursów plebiscytowych dla Górnoślązaków, przemawiał na wiecach i uroczystościach. Zob. T. Fortoński, *Bronisław Knothe (1881–1950). Nauczyciel, społecznik, polityk*, „Wieki Stare i Nowe” 2019, t. 14, s. 229–245.

¹³ Józef Biniszkiwicz (1875–1940), dziennikarz, polityk, zastępca Wojciecha Korfanteo w Polskim Komisariacie Plebiscytowym. Zob. R. Kaczmarek, *Józef Biniszkiwicz (1875–1940). Biografia polityczna*, Katowice 1994.

¹⁴ Zob. *Uroczystość odsłonięcia pomnika poległym Górnoślązakom*, „Kuryer Zagłębia” 1920, nr 292, 293.

¹⁵ W latach 1957–1990 pełniła funkcję kościoła parafialnego dla parafii św. Józefa Rzemieślnika. Zob. D. Kmiołek, *Mauzoleum Powstańców...*, s. 268.

go, Zbigniewa Pszczółkowskiego, Zbigniewa Zaszczyńskiego i Karola Chodkiewicza. Wszyscy oni zostali odznaczeni Wstęgą Waleczności i Zasługi I Klasy¹⁶. W 1930 roku Józef Piłsudski na dzień 21 maja, rocznicę bitwy pod Gogolinem, ustalił Święto Korpusu Kadetów Nr 1. Jedynie w roku 1930 wyjątkowo święto obchodzono 8 czerwca, a Uroczysty Apel w przededniu transmitowały wszystkie stacje Polskiego Radia¹⁷.

Pierwsze pomniki na Górnym Śląsku powstały w roku 1922. W maju, w pierwszą rocznicę III powstania, odsłonięto pomnik powstańczy w Brzęczkowicach-Słupnej. Powstał z inicjatywy Franciszka Kawy, miejscowego komendanta III powstania podgrupy Woźniaka, a upamiętniał dziewięciu poległych mieszkańców gminy. Wzniesiono go „jeszcze w czasie zaborczym”, a na zewnętrzną część wykorzystano... odłamki granitu ze zbombardowanej i uszkodzonej w czasie I powstania wieży Bismarcka. W 1933 roku kadeci lwowscy udekorowali pomnik odznaką Korpusu¹⁸.

Z inicjatywy obywateli Bogucic wniesiono monument, na którego froncie znalazł się napis: „Na pamiątkę wkroczenia Wojsk Polskich”, a z boku wymieniono nazwiska 34 poległych w walkach mieszkańców tej dzielnicy. Poświęcenie pomnika odbyło się 20 sierpnia 1922 roku¹⁹. Cztery lata później poświęcono tablicę pamiątkową w kościele bogucickim²⁰.

W latach 1922 i 1923 Mysłowice uczciły pamięć powstańców, którzy zostali rozstrzelani 21 sierpnia 1919 roku na mocy wyroku sądów doraźnych²¹. Na miejscach kaźni – na kopalni i na rynku – wmurowano wówczas tablice pamiątkowe²². Aby uczcić pamięć myśłowiczian poległych we wszystkich powstańczych zrywach, w 1927 roku Magistrat miasta ufundował tablicę wmurowaną w westybulu Ratusza. Na cmentarzu myśłowickim został wykonany wspólny grób dla poległych

¹⁶ Zob. *Powstanie Śląskie w dziejach Korpusu*, [w:] *W dziesiątą rocznicę III-go powstania śląskiego*, Lwów 1931, s. 35–72, tabl. fot.; W. Korbel, *Sztandar dwóch powstań*, Katowice 1993, s. 23–40; *Księga pamięci kadetów II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001; *Księga pamięci kadetów II Rzeczypospolitej. Aneks*, Warszawa 2006.

¹⁷ *Uroczysty Apel*, [w:] *W dziesiątą rocznicę...*, s. 12–13.

¹⁸ Zob. F. Kawa, *Pierwszy pomnik powstańczy w Brzęczkowicach-Słupnej*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 3, s. 64.

¹⁹ Zob. *Powstanie pomnika poległych powstańców w Bogucicach*, [w:] *Poległym braciom. Jednodniówka poświęcona poległym w walkach o wolność Śląska*, wydana z okazji poświęcenia Pomnika Powstańca Śląskiego w Katowicach-Bogucicach 18 września 1932 r., red. W.H. Sala, Katowice 1932, s. 6. W nocy z 2/3 stycznia 1930 r. monument został wysadzony w powietrze przez niemieckiego aktywistę. Ze składek społecznych pomnik wzniesiono na nowo, a poświęcenie odbyło się 18 IX 1932 r.

²⁰ Zob. *Coś niecoś z historii i działalności grupy Związku Powstańców Śląskich w Bogucicach*, tamże, s. 8.

²¹ Informacje o egzekucjach zob. „Der Oberschlesische Wanderer” 1919, nr 194, 195, „Górnoślązak” 1919, nr 194; zob. też: W. Zieliński, *Lata powstań i plebiscytu (1918–1921)*, [w:] *Mysłowice. Zarys rozwoju miasta*, praca zbiorowa pod red. W. Długoborskiego, Katowice 1977, s. 145–146; A. Sulik, *Historia Mysłowic do 1922 roku*, wyd. 2, Mysłowice, 2007, s. 336–337.

²² W centrum miasta upamiętniono Wiktora Czaję z Mysłowic i Franciszka Bednorza z Szopienic, a napis głosił: „Cześć tym ofiarom za wolność Górnego Śląska! Powstańcy – Powstańcom”. Zob. M. Chudała, *Międzywojenny zarys polityczny w Mysłowicach*, Mysłowice 1948 [Rękopis], BŚ, sygn. R 1039 III, s. 33. Fotografia w zbiorach BŚ, sygn. F 9267 I.

w bojach powstańców, gdzie złożono ich ciała po ekshumacjach z miejsc dotychczasowego spoczynku. Na mogile w 1937 roku wzniesiono okazały pomnik²³.

W 1923 roku powstał, z inicjatywy sztygara maszynowego Ryszarda Centlika, pomnik Powstańca Śląskiego w Ligocie (obecnie dzielnica Katowic), ulokowany na skwerze między ulicami Hetmańską i Ligocką. Tworzył go głaz wykopany na granicy gmin Ligota i Załęska Hałda, na którym umieszczono zrywającego się do lotu orła²⁴. W tym samym roku wzniesiono pomnik w Wirku i Siemianowicach Śląskich²⁵. Swoich bohaterów uczcili też mieszkańcy Janowa, Giszowca²⁶, Królewskiej Huty i wielu innych miast.

W 1923 roku powstańców uhonorowały także Katowice. Pomnik stanął na Placu Wolności, w miejscu monumentu Dwóch Cesarzy²⁷, który 13 grudnia 1920 roku został wysadzony w powietrze przez członków konspiracyjnej organizacji wojskowej. W 1922 roku, przed wkroczeniem wojsk polskich do Katowic, tutejszy stomatolog Stanisław Kempański ufundował tablicę upamiętniającą święto połączenia Śląska z Polską. Wykonał ją artysta rzeźbiarz Franciszek Błotnicki. Wedle zamierzeń miała być umieszczona na frontowej ścianie teatru i odsłonięta w dniu wkroczenia wojsk polskich 20 czerwca. Nie uzyskano jednak na to zgody rady miejskiej, wówczas jeszcze z przewagą Niemców. Dopiero po roku została wmurowana przy cokole dawnego pomnika na Placu Wolności. Jej odsłonięcia dokonał prezydent Stanisław Wojciechowski dnia 17 czerwca 1923 roku, podczas obchodów pierwszej rocznicy przyłączenia części Górnego Śląska do Polski²⁸. Napis na tablicy głosił: „Pamięci Bohaterów Poległych w Powstaniach na Górnym Śląsku

²³ Opis tablic i pomników mysłowickich oraz fotografie obiektów i uroczystości zob. M. Chudała, *Międzywojenny zarys...*, s. 90–97 i karty następne (opis i liczne fotografie).

²⁴ Odlew wykonano z metalu zebranego podczas zbiórki obywatelskiej w warsztatach kopalni „Wujek”. Zob. J. Benisz, *Materiały dotyczące powstań śląskich*. [Rękopis]. BŚ, sygn. R 2543 III, k. 12: *Opis powstania pomnika powstańca śląskiego w Katowicach-Ligocie*, sporządzany przez Grupę Miejscową Związku Powstańców Śląskich, podpisał za Zarząd Grupy sekretarz Szczepanik, dat. 17 IV 1936. Tu data powstania pomnika: 1922. Pomnik zniszczono w czasie wojny, odbudowany został w nieco zmienionej formie w latach 1962–1963. Na tablicy umieszczono informację o pierwotnym pomniku i wymieniono nazwiska poległych. Do końca lat 70. XX w. na kamieniu znajdowała się figurka orła uchroniona w czasie wojny. Obecnie jest tam płaskorzeźba orła. Zob. L. Szaraniec, *Pomniki i miejsca pamięci narodowej*, Katowice 1984, s. 13–14; tenże, *Osady i osiedla Katowic*, wydanie nowe, Katowice 1996, s. 146, 150; J. Kantyka, *Upamiętnione miejsca walk o społeczne i narodowe wyzwolenie w województwie katowickim*, Katowice 1986, s. 152–153.

²⁵ Pomnik w Wirku przedstawiał postać Powstańca Śląskiego, o wysokości 1,75 m a na kopule umieszczono wizerunek orła, który został odlany w kopalni „Błogosławieństwo Boże” (dawniej Aszeborn). Na cokole umieszczono tablicę z nazwiskami poległych powstańców z Wirku. Na monumencie w Siemianowicach Śląskich wymieniono 27 nazwisk siemianowiczian, którzy oddali swe życie podczas trzech powstań. Zob. J. Benisz, *Materiały dotyczące powstań śląskich...*, k. 13: *Historia powstania pomnika Powstańców w Wirku*, Nowa Wieś, 15 IV 1936, k. 14: *Kronika pomnika*, Siemianowice, 27 IV 1936.

²⁶ Zob. J.K. Piasecki, *Monografia tablicy pamiątkowej, dedykowanej bohaterom poległym w powstaniach śląskich, w obronie granic Polski oraz zamordowanym w obozach hitlerowskich*, Katowice-Giszowiec 1961 [Rękopis]. BŚ, sygn. R 585 III, s. 10–17, k. [2].

²⁷ Pomnik Dwóch Cesarzy Wilhelma I i Fryderyka III na ówczesnym Wilhelmplatz w Katowicach był odsłonięty 18 października 1898 r.

²⁸ Relacja ze święta zob. „Polak” 1923, nr 136.

w latach 1919, 1920, 1921 – Obywatele – Polacy Miasta Katowic w r. 1922”²⁹. Prezydent odznaczył wówczas pięćdziesięciu sześciu zasłużonych powstańców i pracowników plebiscytowych orderem Polonia Restituta³⁰.

Tablica na Placu Wolności stała się oficjalnym miejscem pamięci. Tam składano wieńce i kwiaty (m.in. 2 maja 1925 roku przedstawiciele Związku Obrońców Lwowa, a w sierpniu delegacja Sokołów amerykańskich, w lipcu 1928 roku wycieczka Narodowego Związku Polskiego w Ameryce Północnej³¹, w 1931 roku delegacja lwowskiego Korpusu Kadetów³²). Związek Powstańców Śląskich w 1927 roku starał się, by na Placu Wolności powstał Pomnik z grobowcem, w którym złożono by ciało powstańca z Góry św. Anny. Po latach konflikt Wojciecha Korfanteo i Michała Grażyńskiego, spowodowany całkiem innym spojrzeniem na powstanie, Śląsk, Polskę i wzajemne relacje, przeniósł się na całe społeczeństwo³³, a rocznice zaczęto świętować odrębnie. W 1927 roku na placu Wolności przemarsz wiernych sobie kombatantów odbierał Wojciech Korfanty. Wojewoda Michał Grażyński zorganizował wówczas defiladę na ul. 3 Maja w kierunku rynku, a na trybunie koło ul. Wawelskiej był minister Eugeniusz Kwiatkowski i przedstawiciel marszałka Józefa Piłsudskiego. Kolejne rocznice (18 sierpnia 1929 roku w dziesięciolecie I powstania, 19 czerwca 1932 roku w dziesięciolecie przyłączenia Śląska do Polski) miały podobny przebieg: Korfanty uczestniczył we mszy św. w pełniącym funkcję katedry kościele św. Apostołów Piotra i Pawła, następnie pochód przechodził ul. Mikołowską na Plac Wolności, gdzie Korfanty wygłaszał przemówienie. Taką trasą przeszedł też kondukt pogrzebowy Korfanteo w sierpniu 1939 roku, który zatrzymał się minutę przed pomnikiem. Tablica została zniszczona w pierwszych dniach II wojny.

Przez lata pomników powstańczych powstawało coraz więcej, wznoszono je w niemal każdej miejscowości. Z czasem stawały się bardziej symboliczne, nie wymieniano już na nich nazwisk poległych, a nadawano im wydźwięk polityczny. Łączono też czyn powstańczy z postacią Piłsudskiego, jak to się stało także w Katowicach. Tu w styczniu 1936 roku ogłoszono konkurs powszechny na pomnik Marszałka Piłsudskiego i Powstańca Śląskiego. Miał on stanąć na placu przed budowanym Muzeum Śląskim. Rozstrzygnięcie konkursu nastąpiło rok później. Pierwszą nagrodę otrzymali dwaj artyści chorwaccy: rzeźbiarz Antun Augustinić i architekt Drago Halić. Pomnik przedstawiał ustawioną na wysokim cokole postać Marszałka na koniu, a w narożnikach podstawy – cztery symboliczne postaci powstańców³⁴.

²⁹ Zob. J. Przybyła, *Nieznany czy Znany Powstaniec?*, „Polska Zachodnia” 1928, nr 208. O pomniku na Placu Wolności zob. też: W. Janota, *Pomnik Poległych Powstańców Śląskich w Katowicach. Historia i polityka*, „Niepodległość i Pamięć” 1997, nr 2(8), s. 99–114.

³⁰ „Nowiny Codzienne” 1923, nr 138.

³¹ Zob. „Polska Zachodnia” 1928, nr 208.

³² Zob. E. Wawrzukowicz, B. Stachoń, *Kronika Korpusu Kadetów Nr. 1*, [w:] *W dziesiątą rocznicę...*, s. 97. W czasie pobytu w dniach (26 IV–4 V) zwiedzali Katowice, Urząd Wojewódzki i Muzeum Śląskie. I V wystąpili też w Polskim Radiu w Katowicach, skąd na cały kraj transmitowano przygotowaną przez Kadetów okolicznościową audycję patriotyczną. Tekst audycji zob. tamże, s. 26–33.

³³ Zob. R. Kaczmarek, *Rocznice i pomniki powstańcze w województwie śląskim*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” t. 8, 2011, s. 65–74.

³⁴ Zob. T. Dobrowolski, *Konkurs powszechny na projekt szkicowy pomnika Marszałka Piłsudskiego i Powstańca Śląskiego w Katowicach*, „Zaranie Śląskie” 1937, z. 3, s. 163–178; E. Chojacka, *Pomnik*

Relacje

W trosce o zachowanie pamięci o wydarzeniach sprzed lat publikowano w czasopiśmie wspomnienia dotyczące losów oddziałów, staczanych walk. Pierwsze relacje znajdziemy już w 1922 roku na łamach pisma „Powstaniec. Organ kulturalno-oświatowy Związku Byłych Powstańców”³⁵. Więcej dokładniejszych opracowań publikowano „Powstańcu Śląskim” wydawanym w latach 1927–1939. Uroczysty i wspomnieniowy charakter miał zwłaszcza obszerny numer 5 w 1936 roku, wydany w 15. rocznicę III powstania. Ponownie redakcja zachęcała do pisania wspomnień, opisywania przeżyć: „Niechże więc ci, którzy nie zdążyli zawczasu przesłać nam swych prac [...] niech piszą i przysyłają prace do nas. Będzie ona umieszczana w numerach następnych [...]”³⁶. Natomiast redakcja „Polski Zachodniej” w numerze z 3 maja 1936 roku ogłosiła konkurs na pamiętnik z okresu plebiscytowego. Autorzy mieli się odnosić do osobistych wrażeń i doświadczeń (tematem nie musiał być udział w walkach). Przewidziano nagrody pieniężne i książkowe³⁷.

W 1925 roku dr Adam Benisz apelował do Ślązaków o spisanie wspomnień ze swoich działań i walk podczas powstań i ich wydanie (bądź udostępnienie materiałów do opracowania):

Powstańcy! Cztery lata temu, wśród szczególnych okoliczności porwaliście za broń, aby przed światem zaświadczyć orężnym czynem, że macie najważniejszy głos, gdy idzie o Wasze dziedzictwo – ziemię górnośląską. Przez 6 tygodni w roku 1921 zmagaliście się z przemożnym przeciwnikiem i przelewaliście krew dla przyłączenia Górnego Śląska z Rzeczpospolitą Polską [...]. Głuchą jednak będzie historia, jeżeli dla niej nie przygotuje się należytego materiału, jeżeli dokumenty historyczne, dotyczące organizacji wojskowych z czasów plebiscytowych oraz trzech powstań górnośląskich, poniewierające się u różnych osób nie będą należycie użytkowane. Nie zupełną będzie historia powstań, jeżeli do źródeł historycznych nie dorzucimy **relacji uczestników** w formie wspomnień, które powoli zanikają w pamięci ustępując miejsca nowym wrażeniom. Celem przygotowania źródeł dla historyka i przedstawienia we właściwym świetle powstań górnośląskich z szczególnem uwzględnieniem bohaterskich czynów powstańczych, winien każdy powstaniec, któremu zależy a prawdzie historycznej, opisać współudział swój w powstaniach z dokładnem ujęciem przebiegu walk, charakterystyki dowódców i t.d. i wydać je drukiem, względnie przesłać wraz z posiadanymi materiałami do rąk niżej podpisanego dla użytkowania przez Komitet redakcyjny³⁸.

Sam Adam Benisz w 1925 roku wydał pierwsze większe opracowanie historyczne poświęcone działaniom zbrojnym w czasie trzeciego powstania, wkrótce ukazały się też prace Jana Józefa Ludygi-Laskowskiego i Stanisława Srokowskiego³⁹. Następne publikacje wydano w dziesięciolecie III powstania, a mię-

Marszałka Piłsudskiego i Powstańca Śląskiego w Katowicach, [w:] *O sztuce Górnego Śląska i przyległych ziem małopolskich*, red. nauk. E. Chojecka, s. 313–335.

³⁵ Zob. L. Murłowski, *Historia Kompanii Rokickiej w 3. powstaniu*, „Powstaniec. Organ kulturalno-oświatowy Związku Byłych Powstańców” 1922, nr 20.

³⁶ „Powstaniec Śląski” 1936, nr 5, s. 128.

³⁷ „Moje najgłębsze przeżycie w okresie walki i prac nad wyzwoleniem Śląska”, „Polska Zachodnia” 1936, nr 121.

³⁸ Zob. *Powstańcy! Cztery lata temu, wśród szczególnych okoliczności porwaliście za broń...*, [Katowice 1925] [Druk ulotny]. BŚ, sygn. U.Śl. 740.

³⁹ A. Benisz, *Walki o Kędzierzyn. Z trzeciego powstania na Górnym Śląsku (3 V–5 VII 1921 r.)*, Katowice 1925; J.J. Ludyga Laskowski, *Materiały do historii powstań górnośląskich*, t. 1, Katowice 1925; S. Srokowski, *Wspomnienia z trzeciego powstania górnośląskiego 1921*, Poznań 1926.

dzy innymi wypowiedzieli się dwaj przywódcy i antagoniści: Michał Grażyński i Wojciech Korfanty⁴⁰.

Muzeum

Przedmiotem troski było również zachowanie materialnych śladów wydarzeń z lat 1919–1922. Już w 1922 roku pojawiły się plany instytucji, która przechowywałaby pamiątki. Pierwsze wzmianki o konieczności utworzenia Śląskiego Muzeum Historycznego pojawiły się na łamach „Powstańca”. Poinformowano wówczas o powołaniu złożonego z trzech panów Tymczasowego Komitetu Muzeum w ramach Związku Byłych Powstańców. Placówka gromadziłaby materiały związane z okresem powstań i plebiscytu w czterech działach: 1. aktów historycznych (rozkazy, okólniki), 2. broni (także produkcji własnej i uszkodzonej, naboje, pałasze, sztandary), 3. propagandy (plakaty, ulotki polskie i niemieckie), 4. pracy rodzimej (opowiadania, powieści, sztuki dramatyczne, obrazy, rękopisy). Zwracano się więc do wszystkich, by materiały takie zbierać, chronić, przekazać do Zarządu Głównego ZBP w Mysłowicach⁴¹. W kolejnych numerach zamieszczano apele: „Pamiętajcie o Muzeum Górnośląskim. Wszelkie rzeczy pamiątkowe z powstań i wartości historycznej – przyjmuje – Zarząd Związku Byłych Powstańców”⁴². Efekty tych działań nie są znane.

W marcu 1924 roku powołano Towarzystwo Muzeum Ziemi Śląskiej w Katowicach. Jego celem było gromadzenie okazów odnoszących się do kultury i historii Śląska, przechowywanie ich i udostępnienie publiczności, urządzenie odczytów i wykładów, publikowanie prac naukowych. Zarząd towarzystwa liczył dziewięciu członków oraz trzysobowe kuratorium powołane przez Radę Wojewódzką. Prezesem zarządu został Ernest Farnik. Apelowano o wstępowanie do Towarzystwa i wszelką współpracę. Wskazywano jakie materiały należy zbierać i przysyłać dla muzeum. Miały to być też pamiątki, dokumenty, pieczętki, plakaty i obrazy z okresu powstań, plebiscytu⁴³.

Towarzystwo to nie zdołało wiele zdziałać. Dopiero jesienią 1927 roku, gdy wsparcie uzyskano ze strony wojewody Michała Grażyńskiego, rozpoczęły się prace nad organizacją Muzeum Śląskiego. Miało być placówką regionalną, która ukazywałaby Śląsk i jego kulturę na tle całej Polski, pełniła funkcje edukacyjne i badawcze, a także prowadziła działalność wydawniczą. Dyrektorem został dr Tadeusz Dobrowolski, historyk sztuki, malarz.

⁴⁰ M. Grażyński, *Walka o Śląsk. Fragmenty wspomnień sierpień 1920 – czerwiec 1921*, Katowice 1931; W. Korfanty, *Marzenia i zdarzenia*, „Polonia” 1931, nry 2362–2391.

⁴¹ Zob. *O śląskie muzeum historyczne*, „Powstaniec. Organ Kulturalno-Oświatowy Związku Byłych Powstańców” 1922, nr 14; Z. Kapła, *Dzieje idei muzeum powstań śląskich na Śląsku Katowickim*, [w:] *Pamięć o powstaniach śląskich czy i komu potrzebna?*, praca zbiorowa pod red. Z. Kapła i W. Lesiuka, Bytom 2001, s. 69–71.

⁴² Zob. „Powstaniec” 1922, nr 20, 22.

⁴³ Zob. *Muzeum Ziemi Śląskiej*, „Goniec Śląski” 1924, nr 145. Cyt. za: *Źródła do dziejów Muzeum Śląskiego w Katowicach (do 1939 roku)*, oprac. E. Długajczyk, Katowice 2002, s. 15–16.

W 1929 roku Sejm Śląski uchwalił ustawę o Muzeum Śląskim, instytucja otrzymała też swój statut. Pierwszą siedzibą były pomieszczenia w dawnej szkole przy ul. Szafranka, później zostało przeniesione do nowego gmachu Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego. Początkowo Muzeum mieściło się w czterech pomieszczeniach na parterze, a następnie ulokowane zostało na piątym piętrze, gdzie zajęło 40 sal⁴⁴. Uroczyste otwarcie nowej siedziby nastąpiło 29 maja 1930 roku, a radio katowickie transmitowało przemówienia wojewody Michała Grażyńskiego i dra Tadeusza Dobrowolskiego⁴⁵.

Jeden z działów Muzeum poświęcono pamiątkom z okresu powstań górnośląskich i plebiscytu⁴⁶. Od początku istnienia placówki gromadzono eksponaty. W wywiadzie dla „Polski Zachodniej” Tadeusz Dobrowolski wspomniał: „Do działu pamiątek plebiscytowych przyrzekli ofiarować swoje prywatne kolekcje pp. Prus, Ligoń i ks. Londzin. Są to plakaty, broszury, autografy, afisze itp.”⁴⁷. Zwrócono się też ponownie do Ślązaków o przekazywanie materiałów do muzeum. Dobrowolski w artykule o działalności Oddziału Sztuki, a także w udzielanych wywiadach, podkreślał konieczność zainteresowania społeczeństwa, zarządu i członków Związku Powstańców Śląskich przez okólniki, kontakt osobisty, aby zebrać materiały ukazujące historię:

Muzeum skupi następujące okazy: broń powstańczą, mundury (opaski na rękawach), hełmy żelazne, pociski, odznaki i odznaczenia, sztandary, zdjęcia fotograficzne (klisze fotograficzne) oddziałów wojskowych i poszczególnych uczestników powstań, zarówno szeregowców jak i dowódców, budynków, z którymi wiązała się akcja powstańcza, wszystkich terenów walk itp. – pamiątniki, ulotki, afisze propagandowe, rysunki i szkice, czasopisma i broszury traktujące o powstaniu i plebiscycie, i w ogóle wszystkie przedmioty mające jakąkolwiek wartość pamiątkową da okresu powstań i plebiscytu⁴⁸.

„Okólnik w sprawie organizacji działu pamiątek z okresu powstań górnośląskich i plebiscytu w Muzeum Śląskim”, podpisany przez Wojewodę Grażyńskiego i Rudolfa Kornkego za Zarząd Główny Związku Powstańców Śląskich, zamieszczono też w czasopiśmie⁴⁹. Podkreślano, że wszystkie przekazywane materiały muszą być dokładnie opisane: „w metryce przedmiotu należy podać wszystko, co się wie o tym przedmiocie”.

Do Muzeum zaczęły napływać pamiątki. Już w 1928 roku Wincenty Ogrodziński ofiarował broszury niemieckie, Wiktor i Kazimierz Niegolewscy podarowa-

⁴⁴ Z czasem zaczęło brakować miejsca na zbiory i ekspozycje, toteż dział przyrodniczy przeniesiono do budynku Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych. Zob. B. Pawłowski, *Dział Przyrodniczy Muzeum Śląskiego*, „Kurier Literacko-Naukowy” 1933, nr 19. Cyt za: *Źródła do dziejów Muzeum Śląskiego...*, s. 117–119.

⁴⁵ Zob. *Muzeum Śląskie otwarte*, „Polska Zachodnia” 1930, nr 144; H. Grzonka, *Polskie Radio Katowice 1927–2012. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 85-lecia Polskiego Radia w Katowicach*, Katowice 2012, s. 17.

⁴⁶ T. Dobrowolski, *Oddział Sztuki i Muzeum Śląskie w Katowicach*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, t. 1 (1929), s. 90–109.

⁴⁷ *Muzeum Śląskie. (Wywiad z p. Dr. Tadeuszem Dobrowolskim, konserwatorem okręgowym i dyrektorem Muzeum Śląskiego)*, cz. 2, „Polska Zachodnia” 1927, nr 268.

⁴⁸ T. Dobrowolski, *Oddział Sztuki i Muzeum Śląskie...*, s. 105.

⁴⁹ Zob. „Polska Zachodnia” 1928, nr 208, „Powstaniec Śląski” 1928, nr 7/8.

li broń i zbiór dokumentów, Biblioteka Sejmu Śląskiego przekazała w depozycie 2 filmy z wkroczenia wojsk polskich. Wpłynęły też dary od Edmunda Kabcza, Ludwika Ręgorowicza, prezydenta Ignacego Mościckiego. W 1930 roku od działacza powstańczego zakupiono 540 eksponatów. Dość duży wpływ zanotowano w 1935 roku, gdy rozpoczęto gromadzenie materiałów na wystawę z okazji piętnastolecia III powstania – były to broń, mundury, sztandary, druki, rozkazy, pisma przekazane przez Związek Powstańców Śląskich oraz byłych powstańców i działaczy (m.in. Franciszka Feige, Emila Gajdasa, Rudolfa Kornke, Macieja Mielżyńskiego, Jana Benisza, Jerzego Paszkowskiego). Ks. Emil Szramek podarował dokumenty, fotografie i odznaki, a w imieniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku przekazał szczególnie cenny dar: akt przejęcia Górnego Śląska z 16 lipca 1922 roku z oryginalnymi podpisami⁵⁰.

Obchody

Corocznie świętowano kolejne rocznice wybuchu powstań oraz wkroczenia wojska polskiego na Śląsk. Początkowo uroczystości były upamiętnieniem wysiłku zbrojnego, walki o polskość Śląska, oddaniem czci poległym. Związek Powstańców Śląskich po 1926 roku podporządkował się wojewodzie Śląskiemu Grażyńskiemu. Coraz bardziej odsuwany był Wojciech Korfanty, który w końcu musiał opuścić ojczyznę i udać się na emigrację. Od 1927 roku obchody rocznicowe miały charakter oficjalny, w uroczystościach uczestniczyli odtąd przedstawiciele najwyższych władz państwowych⁵¹. Wręczano wówczas kombatantom odznaczenia, organizowano także imprezy upamiętniające zrywy: biegi, sztafety, Marsze Powstańców nad Odrę, biwaki powstańcze na rynku katowickim w nocy z 2 na 3 maja. Obchody rocznicowe odbywały się nie tylko w Katowicach, ale i w innych miastach⁵².

W 1931 roku plan oficjalnych uroczystości zapowiadał plakat:

Rodacy! Dziesięciolecie wiekopomnego trzeciego powstania śląskiego uczci społeczeństwo śląskie, a wraz z nim cały naród polski w stolicy Śląska potężną manifestacją dla pamięci Poległych Bohaterów, obchodem patriotycznym, urządzonym pod wysokim patronatem Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Mościckiego i Pana Marszałka Piłsudskiego, w obecności Reprezentanta Majestatu Rzeczypospolitej i Jej Włodarzy⁵³.

Program był bardzo rozbudowany: 2 maja od rana stała warta na przy grobie na Placu Wolności; następnie w katedrze bp Teodor Kubina odprawił mszę za zmarłych powstańców, a podczas liturgii grała orkiestra Korpusu Kadetów. Pochód, w czasie którego ewolucje powietrzne nad miastem wykonywała eskadra samo-

⁵⁰ Zob. Z. Kapala, *Dzieje idei muzeum powstań śląskich...*, s. 72–73.

⁵¹ Zob. M. Lis, *Tradycje powstań śląskich – czy dziś potrzebne i komu?*, [w:] *Pamięć o powstaniach śląskich...*, s. 57–67.

⁵² *Do Obywateli miasta Mysłowic. Zbliży się dzień 3-go Maja, w którym obchodzić będziemy rocznicę Konstytucji 3-Majowej oraz 3 Powstania Śląskiego [...]*, Mysłowice 1938 [Druk ulotny]. BŚ, sygn. U.Śl. 1164.

⁵³ *Rodacy! Dziesięciolecie wiekopomnego trzeciego powstania śląskiego uczci społeczeństwo śląskie [...]*, Królewska Huta 1931 [Druk ulotny]. BŚ, sygn. U.Śl. 856.

lotów, przeszedł na pl. Wolności, aby złożyć kwiaty pod pomnikiem. Zaplanowano też bieg na przełaj i sztafetę cyklistów. W Teatrze odbyła się uroczysta akademii, w której uczestniczył Prezydent, członkowie rządu i przedstawiciele delegacji przybyłych z całej Polski. Defiladę powstańców, idącą od placu Wolności do ulicy Piłsudskiego, Prezydent i członkowie rządu odbierali przy ul. Wawelskiej. Defiladę wojskową otwierał Korpus Kadetów nr 1, a jego chorąży niósł najstarszy sztandar wojskowy – sztandar powstańczy z 1863 roku. Został on wręczony Korpusowi w 1923 roku przez weteranów powstania styczniowego w uznaniu żarliwego patriotyzmu, żołnierskiej postawy i bohaterstwa kadetów okazanego w czasie III powstania śląskiego⁵⁴.

Bardzo rozbudowany był również program obchodów piętnastolecia III Powstania w dniach od 2 do 4 maja 1936 roku. W trzydniowych uroczystościach uczestniczyli przedstawiciele władz państwowych: wicepremier i minister skarbu inż. Eugeniusz Kwiatkowski, Marszałek Sejmu RP Stanisław Car, Wicemarszałek Senatu RP Mikołaj Kwaśniewski oraz Generalny Inspektor Sił Zbrojnych gen. Edward Rydz-Śmigły. Gośćmi szczególnymi było osiemnastu weteranów Powstania Styczniowego: 16 mężczyzn i 2 kobiety⁵⁵. Ze Lwowa przyjechała także delegacja Korpusu Kadetów.

Rano 2 maja w kościele garnizonowym biskup polowy Józef Gawlina odprawił mszę świętą za poległych i zmarłych powstańców, podczas której kazanie wygłosił ks. mjr Ludwik Bombas, administrator parafii wojskowej w Katowicach. Na środku głównej nawy ustawiony był katafalk z symboliczną trumną, na której położono czapkę powstańczą. Trumna spowita była flagą państwową, ze Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi. Po południu odbyło się uroczyste posiedzenie Sejmu Śląskiego. Wieczorem na Rynku katowickim miał miejsce apel i biwak powstańczy. W niedzielę 3 maja przed budynkiem Urzędu odprawiona została przez biskupa Stanisława Adamskiego msza polowa. Obecny był Generalny Inspektor Sił Zbrojnych gen. Edward Rydz-Śmigły, który udekorował weteranów Powstania Styczniowego Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi⁵⁶ i przemawiał do zgromadzonych powstańców. Powiedział między innymi:

Wielu z waszych kolegów padło bohaterską śmiercią. Oddajmy im hołd! [...] Trzeba, aby pamięć o nim wiecznie trwała i żyła. W waszych szkołach dzieci powinny poznawać nazwiska poległych swej gminy i czy miasta. To powinno wchodzić w program nauki. To powinno być pierwszą nauką dla Polski.

Przystrojonymi świątecznie ulicami Katowic przemaszzerowało następnie około 60 tysięcy ludzi. Wieczorem w Teatrze goście obejrzeni przedstawienie *Wesela*

⁵⁴ Zob. W. Korbel, *Sztandar dwóch powstań*, Katowice 1993, s. 41–42. W 1931 r. sztandar został odznaczony Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi. Chorągiew przechowywana w Korpusie Kadetów została uratowana ze Lwowa przez ostatniego chorążego Antoniego Haasa, przechowana i przekazana w 1981 r. do Muzeum Narodowego w Krakowie. Replikę sztandaru w 1984 r. przekazano do Muzeum Czynu Powstańczego w Leśnicy. Zob. tamże, s. 44–45.

⁵⁵ Krótkie biogramy i fotografie zob. *Żywa legenda w granatowych czamarkach*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 5, s. 9–12.

⁵⁶ „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1936, nr 124 wymienia nazwiska 16 uhonorowanych powstańców 1863 r.

Stanisława Wyspiańskiego. Uroczystości rocznicowe były transmitowane przez katowicką rozgłośnię radiową, emitowano także słuchowisko *Śpiące wojsko* Emanuela Imieli⁵⁷. Relacje z uroczystości oficjalnych zamieszczono nie tylko w „Polsce Zachodniej” i „Powstańcu Śląskim”⁵⁸, ale także w prasie ogólnopolskiej⁵⁹.

Bardzo liczna była także równoległa manifestacja, zorganizowana w Parku Kościuszki. Tam gościli m.in. ks. Paweł Brandys, gen. Józef Haller, Konstanty Wolny, a dr Władysław Tempka odczytał orędzie Wojciecha Korfatego. Pochód 20 tysięcy zwolenników Korfatego przemarszerował ulicą 3 Maja⁶⁰, a relację i fotografie znalazły się w piśmie „Polonia”⁶¹. W świątecznym numerze pismo zamieściło również słowa pozdrowień od Józefa Ignacego Paderewskiego, przesłane ze Szwajcarii:

Piętnasta rocznica Trzeciego Powstania Górnos Śląskiego powinna być uroczystością dla każdego Polaka, albowiem jest ona Cudu rocznicą [...]. Na ten zew wytrwały, mężny, na ten zew wiary w słuszość świętej sprawy Opatrzność zaprawdę odpowiedziała Cudem, bo oto milion serc górnos Śląskich zjednoczył się z Macierzą i dziś już dzieli jej losy. Ale człowiek, choćby posiadał wszystkie wodza zalety i był nawet geniuszem, nie ma prawa sam sięgać po wawrzyn zasługi. Bezpłodną staje się myśl największego człowieka, jeżeli jej naród nie zrozumie i nie odczuje. Wojciech Korfanty – o nim bowiem mówię – nie wieleby dokonał bez posłuchu i poparcia wśród braci. Próżnem-by było jego wołanie, gdyby w Górnos Śląskim ludzie, obok drzemającego plemiennego poczucia, nie drzemało również dalekich przodków przedziwne bohaterstwo, które przed siedmuset lat, na lignickich polach, obroniło chrześcijaństwo, cywilizację i sąsiednią Rzeszę od Tatarów przemocy [...]⁶².

Wystawy

Jednym z ważnych punktów oficjalnych obchodów w 1936 roku była Wystawa Pamiątek Powstańczych zorganizowana w pomieszczeniach Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego. Jej uroczyste otwarcie miało miejsce 2 maja.

Wspomnieć należy, iż wystawa ta nie była pierwszą, która przypominała trudne czasy walki plebiscytowej i powstańczej. Pierwsza przygotowana została już w 1923 roku. Jak pisał „Polak” w relacji z obchodów:

Dla uczczenia rocznicy pamiętnego dnia przejęcia Górnego Śląska przez Polskę urządzona została z inicjatywy artysty malarza Śląskiego p. Stanisława Ligionia, z ramienia komitetu opieki na żołnierzem, Wystawa pamiątek plebiscytowych. Na akt otwarcia tej wystawy przybył ks. administrator apostolski dr Hlond, gen. Horoszkiewicz, przedstawiciele władz wojewódzkich i liczni goście. Przybyłych powitał p. profesor Ligoń, objaśniając w krótkim przemówieniu cele tej wystawy. Wystawa sama obejmuje karykatury wykonane przez artystów malarzy Grusa, Romanowicza, Antoniewicza, Berezowskiej, Ligionia i innych, plakaty plebiscytowe, dru-

⁵⁷ Zob. H. Grzonka, *Polskie Radio Katowice 1927–2012. Wydawnictwo jubileuszowe z okazji 85-lecia Polskiego Radia w Katowicach*, Katowice 2012, s. 37.

⁵⁸ „Polska Zachodnia” 1936, nr 121–124, „Powstaniec Śląski” 1936 nr 6.

⁵⁹ „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1936, nr 123–125; „Naród i Wojsko” 1936, nr 11, „Polska Zbrojna” 1936, nr 122–123.

⁶⁰ Zob. fotografie z manifestacji: J. Grudniewski, R. Kaczmarek, M. Węcki, *Powstania Śląskie 1919–1920–1921. Uczestnicy – Pomniki – Rocznice. Katalog wystawy Archiwum Państwowego w Katowicach*, Katowice 2011, s. 45–49.

⁶¹ Zob. „Polonia” 1936, nr 4150–4152.

⁶² „Polonia” 1936, nr 4150.

ki, dokumenty, broń orgeszową i wiele innych pamiątek z czasów plebiscytowych. Wystawa trwać będzie przez cały tydzień. Dochód z wstępnego przeznaczony jest na budowę domu żołnierza polskiego⁶³.

Ekspozycja prawdopodobnie zorganizowana była w dawnej katowickiej Reichshalle, budynku stanowiącym wówczas własność Związku Powstańców Śląskich i w którym odbyło się spotkanie pracowników plebiscytowych i byłych powstańców⁶⁴. Wspomniane karykatury to rysunki Kazimierza Grusa, Mai Berezowskiej, Antoniego Romanowicza, Stanisława Antoniewicza i Stanisława Ligionia publikowane w czasopiśmie „Kocynder” w okresie plebiscytu⁶⁵. K. Grus i M. Berezowska przybyli na Śląsk ze Lwowa, gdzie ilustrowali satyrycznego „Szczutka” i już tam zamieszczali rysunki wzywające do pomocy Śląskowi⁶⁶.

Kolejny raz pamiątki z powstań prezentowano w 1934 roku. Nie była to jednak wówczas ekspozycja samodzielna, lecz stanowiła część I. Wszechślōwiańskiej Wystawy Filatelistycznej, Numizmatyki oraz Pamiątek z plebiscytu i powstań śląskich, która miała miejsce w dniach od 5 do 13 maja 1934 roku. Towarzyszyła II. Wszechpolskiemu Zjazdowi Filatelistów, który zorganizowano w Katowicach – dla uczczenia piętnastej rocznicy wybuchu pierwszego powstania⁶⁷. Wystawa odbywała się pod hasłem: „Poległym braciom na chwałę! Żyjącym ku pamięci! Dzieciom naszym za przykład!”. Jej protektorami byli: minister Poczty i Telegrafów płk. inż. Emil Kaliński, wojewoda M. Grażyński, biskupi Stanisław Adamski oraz Teofil Bromboszcz, Generał Dywizji Śląskiej dr Józef Zajac oraz Marszałek Sejmu Śląskiego Konstanty Wolny. W Komitecie organizacyjnym, obok przedstawicieli Śląskiego Związku Filatelistów Leszka Źmidzińskiego, prezesa i Józefa Kozy, sekretarza, zasiadali również Jan Benisz Naczelnik Urzędu Skarbowego i Franciszek Feige, wiceprezes Związku Powstańców Śląskich. Komitet honorowy liczył ponad 140 osób, a wśród nich znaleźli się m.in. radca Wyższego Urzędu Górniczego

⁶³ *Rocznica przywrócenia Śląska Polsce*, „Polak” 1923, nr 136.

⁶⁴ Reichshalle wzniesiono w 1873 r. przy ówczesnej Karlsstraße 2 (obecnie ul. Sokolska 2). W tutejszej sali koncertowej odbywały się liczne koncerty (m.in. 27 października 1901 roku wystąpił Ignacy Jan Paderewski), występy chórów i spotkania organizacji niemieckich, a później też polskich. Tu na wiecu Związku Wzajemnej Pomocy przemawiał Wojciech Korfanty, a 16 lipca 1922 roku, po podpisaniu aktu włączenia części Górnego Śląska do Polski, pierwszy wojewoda śląski Józef Rymer podejmował śniadaniem pięćsetosobową delegację polityków i działaczy z różnych stron Polski. W latach 1922–1937 budynek był własnością Związku Powstańców Śląskich. Zob. G. Szymborska, *Historia budynku Filharmonii Śląskiej*, [w:] *Filharmonia Śląska 1945–2005*, koncepcja i red. merytoryczna K. Bula, Katowice 2005, s. 144–145.

⁶⁵ Zob. K. Heska-Kwaśniewicz, „Wyznanie narodowe Śląska” *Teksty literackie i paraliterackie w drukach okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, Katowice 1999, s. 87; I. Witz, J. Zaruba *50 lat karykatury polskiej 1900–1950*, Warszawa 1961, s. 10; P. Skowronek, *Rola „Kocyna”: czasopiisma wesołego – górnośląskiego, [które] wychodzi kiedy chce i kiedy może” w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, [w:] *Polskość w narracjach medialnych z perspektywy Górnego Śląska*, red. nauk. A. Pethe, A. Musialik-Chmiel, R. Śpiewak, Katowice 2019, s. 111–113.

⁶⁶ Zob. W. Janota, *Glossy górnośląskie. Lwowski ślad*, „Śląsk” 2001, nr 5, s. 81.

⁶⁷ Zob. I. Wszechślōwiańska *Wystawa Filatelistyczna Numizmatyki Pamiątek z plebiscytu i powstań śląskich w Katowicach od 5. do 13. maja 1934 r. z okazji 15. letniej rocznicy wybuchu pierwszego powstania śląskiego i II. Wszechpolskiego Zjazdu Filatelistów w Katowicach*, red J. Benisz, L. Źmidziński, J. Koza, Katowice 1934.

w Katowicach Adam Benisz, konserwator w Urzędzie Wojewódzkim dr Tadeusz Dobrowolski, poseł Karol Grzesik, prezydent Katowic Adam Kocur, prof. Stanisław Ligoń, poseł Rudolf Kornke, prezydent Bielska dr Adam Przybyła, red. Jan Przybyła, dyrektor Biura Sejmu Śląskiego Piotr Pampuch.

Ekspozaty prezentowano w pomieszczeniach na parterze oraz na I i II piętrze gmachu Województwa Śląskiego. Spis wystawianych kolekcji zamieszczono w katalogu wystawy, w którym też znalazły się teksty Jana Benisza o numizmatyce, „filatelii” oraz o pamiątkach powstańczych⁶⁸. Swoje zbiory prezentowali kolekcjonerzy prywatni, a także instytucje. Były to kolekcje filatelistyczne, kart pocztowych, stempli i kasowników, także monet i medali (J. Benisza), czy medalików z XVIII–XIX wieku (inż. Kuczyńskiego)⁶⁹. W części poświęconej powstaniom prezentowano pamiątki narodowe ze zrywów narodowych z lat 1831 i 1863, I wojny światowej, plebiscytu (także na Spiszu i Orawie), powstań śląskich i wkroczenia wojsk polskich na Górną Śląsk. Zwiedzający mogli podziwiać szable, sztandary, broń, łuski szrapneli, dokumenty, ulotki, broszury, bony, dyplomy, monety, fotografie, a także publikacje Michała Grażyńskiego, Adama Benisza, Nowiny Doliwy (Macieja Mielżyńskiego), Jana Ludygi Laskowskiego i innych. Wśród wystawców byli m.in. Henryk Koncki, Jan Benisz, Stanisław Brodniewicz, męska drużyna harcerska z Wielkich Hajduk, powstańcy z ziemi Cieszyńskiej, Muzeum Miasta Mysłowic, Związek Powstańców Śląskich, dzieci ze szkoły im. Marszałka Piłsudskiego.

Wystawa w 1936 roku, w piętnastą rocznicę III powstania śląskiego, przygotowana została z inicjatywy wojewody M. Grażyńskiego i Związku Powstańców Śląskich. Niestety, „ze względów tylko technicznych” nie opublikowano wówczas żadnego katalogu ekspozycji⁷⁰. Relacje ukazały się w „Zaraniu Śląskim” – pióra Tadeusza Dobrowolskiego oraz w „Powstańcu Śląskim” – autorstwa Jana Benisza⁷¹. Obaj byli zaangażowani w przygotowanie wystawy, mogli więc przekazać jej założenia, cele, przygotowanie artystyczne i techniczne, z tym, że Dobrowolski skupił się bardziej na formalnej stronie ekspozycji⁷². Oba teksty opatrzone fotografiami z wystawy.

Za przygotowanie wystawy odpowiadał Komitet Wykonawczy, na którego czele stał Jerzy Paszkowski. Jan Benisz zajął się zgromadzeniem materiałów, sprawował też dozór techniczny. Materiał fotograficzny przygotował nadkomisarz Stanisław Brodniewicz, a fotografie epizodów powstańczych powiększone zostały przez po-

⁶⁸ Zob. J. Benisz, *Znaczenie numizmatyki*, tamże, s. 34–37; tenże, *Pamiątki po trzech powstaniach górnośląskich*, tamże, s. 39–43; tenże, *Historja znaczków pocztowych w Polsce*, tamże, s. 44–55.

⁶⁹ Zob. spis wystawianych kolekcji tamże, s. 18–38.

⁷⁰ Zob. J. Benisz, *Wystawa pamiątek z powstań śl.*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 6, s. 39.

⁷¹ T. Dobrowolski, *Wystawa powstań śląskich i plebiscytu. Organizacja i technika wystawy*, „Zaranie Śląskie” 1936, z. 3, s. 186–193 oraz wydanie odrębne; J. Benisz, *Wystawa pamiątek z powstań śl.*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 6, s. 33–39.

⁷² Starano się o jednolitość kolorystyczną – zastosowano obojętną szarość juty i miejscami błękit, wszystkie fotografie naklejono na biały papier jednakowego formatu i starannie podpisano, napisy wycięto z drewna lub tektury i pomalowano na kolory czerwony, ciemnoniebieski i srebrny. Wykorzystano też drewniane gabloty, przygotowane specjalnie na wystawę. Bronisław Olszewski w artykule *Strona estetyczna Wystawy Pamiątek z Powstań Śląskich*. („Polska Zachodnia” 1936, nr 134) wysoko ocenił układ ekspozycji i jednolitą kompozycję plastyczną.

licyjny zakład fotograficzny w Katowicach. Jacek Koraszewski, wicedyrektor Śląskiej Biblioteki Publicznej i redaktor „Powstańca Śląskiego”, zorganizował dział wydawnictw i zbiorów plebiscytowych. Salę poświęconą działaniom w powiecie gliwicko-toszeckim przygotowali Paweł Jacek i Ignacy Ziaja, a Salę Poległych – inż. Janina Kowalska. Mapy wojskowe terenów powstańczych przygotował naczelnik gminy Ruda Jerzy Paszkowski (na podstawie prac majora Jana Ludygi-Laskowskiego). Pomocą techniczną służył kustosz Muzeum Śląskiego inż. Andrzej Czupek. Zatrudniono też wiele firm i fachowców, którzy pomogli przy realizacji wystawy. Kierownictwo artystyczne wystawy sprawował Tadeusz Dobrowolski, dyrektor Muzeum Śląskiego, który też dopilnował terminowego ukończenia prac.

Wystawę zapowiadał duży plakat (99,7 x 70,2 cm) autorstwa Czesława Kuryatto⁷³. Przedstawiał powstańca stojącego z bronią w ręku na tle budynków przemysłowych z dymiącymi kominami. Napis głosił: „15 lecie IIIgo Powstania l. Wystawa Pamiątek Powstań Śląskich. 2 V–1 VI. Gmach Województwa Śl. Katowice”. Całość utrzymana była w kolorach niebiesko-szarych, wyróżniała się jedynie główna część tytułu zapisana dużymi literami w kolorach białym i czerwonym, która tworzyła jakby biało-czerwoną polską flagę⁷⁴. Ekspozycję umieszczono we frontowej części gmachu Urzędu Wojewódzkiego – w holu, dwupiętrowych galeriach i w siedmiu salach. Uwagę zwiedzających przyciągało sześć masztów ze srebrnymi orłami na szczycie ustawionych przed budynkiem. Zwieszały się z nich błękitne chorągwie, na których widoczne były białe miecze w laurowych wieńcach. Ekspozaty ułożono chronologicznie i rzeczowo, wyróżniając czternaście działów tematycznych. Prezentowane materiały dotyczyły pracy przedpowojowej i działalności POW na Śląsku, trzech powstań śląskich (dokumenty, fotografie, mundury i pamiątki), uzbrojenia, okresu walki plebiscytowej, oddziałów destrukcyjnych Wawelberga, Kadetów Lwowskich, Harcerstwa Polskiego, własnej agencji pocztowej oraz Czerwonego Krzyża. Na wystawie pokazano ponadto odznaki i ordeiry polskie oraz stroje śląskie. Z materiałów dotyczących powstań przedstawiono głównie te związane z trzecim zrywem, ponieważ z wcześniejszych niewiele udało się odnaleźć. Uwzględniono też działalność organizacji niemieckich.

Naprzeciwko wejścia zawieszono na ścianie klatki schodowej „wykonane z drewnianych klejonek” godło państwowe, a nad nim trzy sztandary. Po obu stronach wejścia, na błękitnym suknie, umieszczono osiem dużych map ilustrujących obszar plebiscytowy, organizację wojsk powstańczych i przebieg walk. W głębi po obu stronach holu na stoiskach znalazły się druki i wydawnictwa plebiscytowe (z lewej strony) oraz powstańcze (z prawej). Na ścianach zawieszono barwne plakaty plebiscytowe oraz powiększone fotografie z walk. W dwóch gablotach zebrano liczne książki i czasopisma z tego okresu, odezwy i ilustracje – zarówno

⁷³ Czesław Kuryatto (1902–1951), malarz, portrecista, od 1930 roku na Śląsku, związany z Wisłą i Beskidem Śląskim. Zob. E. Wichura-Zajdel, *Czesław Kuryatto. Mistrz malarstwa sztalugowego*, Katowice 1957. Artysta zaprojektował również okładkę rocznicowego numeru „Powstańca Śląskiego” (projekt niezrealizowany). Grafika w zbiorach BŚ, sygn. G 10201 I.

⁷⁴ Zob. C. Kuryatto, Plakat z wystawy pamiątek Powstań Śląskich. Muzeum Historii Katowic. Nr inwentarza MHK/H/9696.

polskie, jak i niemieckie. Były to m.in. egzemplarze „Powstańca”, „Kocyndra”, „Pierona”, „Gońca Śląskiego”, „Głosu Polek”, a także „Oberschlesische Post”, „Der weisse Adler”, „Grenz-Zeitung” z lat 1918–1922. Ponadto eksponowano tu publikacje Michała Grażyńskiego, Macieja Mielżyńskiego, Jana Józefa Ludygi-Laskowskiego, Piotra Pampucha, Jacka Koraszewskiego, Edwarda Rybarza i wielu innych.

Niektórym salom nadano charakter tematyczny. Ośrodek ekspozycji stanowiła „Sala Poległych”. Panował tu półmrok, jedynie reflektorami podświetlono główną ścianę, na której umieszczono daty powstań. Na stojącej w środku tablicy wypisano nazwy najważniejszych pobojoisk. Obok ustawiono wysoką, czerwoną kolumnę owiniętą spiralnie srebrzystą, metalową wstęgą, ze stylizowanym orłem na szczycie. Po prawej stronie umieszczono tablicę z fotografiami nagrobków i pomników powstańczych. Na jej tle ustawiono przystrojony laurowym wieńcem cokół, na którym złożono (zawierającą około 2000 nazwisk) Księgę Poległych⁷⁵. Na lewej ścianie sali zawisł portret Józefa Piłsudskiego pędzla Konrada Krzyżanowskiego. Obraz, ofiarowany przez Marszałka generałowi Leśniewskiemu, powstał w 1922 roku⁷⁶. Ważnym elementem wystroju sali były sztandary pułków, batalionów, kompanii – ustawione pod ścianą, pochylone, związane w pęk, zawieszane na ścianach, zwieszone z balkonu sali.

W Sali Przywódców znalazły się powiększone fotografie dowódców: Macieja Mielżyńskiego, Stanisława Janusza Rostworowskiego (ps. Lubieniec), dowódców Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych, dowódców grup – wschodniej Karola Grzesika, obecnego marszałka sejmu, szefa sztabu Borelowskiego (pseudonim Michała Grażyńskiego), Walentego Fojkisa, Jana Ludygi-Laskowskiego, dowódców pułków i batalionów i innych. Znalazły się tu też zdjęcia różnych formacji i oddziałów – wojsk pancernych, łączności, artylerii, a także różnych wydarzeń, m.in. tyraliera nad Odrą, msza przy pociągu „Kabicz”.

Niezwykłe wrażenie na zwiedzających wywierała – poprzez swój utrzymany w barwach czarno-żółto-czerwonych surowy wystrój – Sala Oddziału Destrukcyjnego Wawelberga. Urządzona została staraniem warszawskich członków Oddziału, a całość wykonał inż. Józef Wróblewski. Patronowały jej dwa hasła: motto zaczerpnięte z *Reduty Ordony* Adama Mickiewicza „Dzieło zniszczenia w dobrej sprawie jest święte, jak dzieło tworzenia” oraz „Zniszczymy raczej wszystkie kopalnie i huty, wszystkie ośrodki pracy – niż skapitulujemy”. Na jasnożółtych ścianach umieszczone zostały fotomontaże złożone ze zdjęć zburzonych obiektów. Uwagę przyciągała fotografia powstańca uwiecznionego w momencie odpalania miny. Upamiętniono tu działalność formacji dowodzonych przez płk. Tadeusza Puszczyńskiego (pseudonim Konrad Wawelberg). Oddziały dywersyjne w czasie akcji „Mosty” rozpoczynającej III powstanie zniszczyły 7 mostów na najważniejszych liniach kolejowych i uszkodziły łączność telekomunikacyjną między Górnym Śląskiem a Niemcami. Po wykonaniu tego zadania Referat Dywersyjny został zreorganizowany i rozbudowany do Grupy Destrukcyjnej Wawelberga. Jej oddzia-

⁷⁵ *Księga Poległych w powstaniach śląskich 1919, 1920, 1921*. Archiwum Państwowe w Katowicach. Zespół Związków Powstańców Śląskich, Katowice. Nr inwentarza 12/66/-/43.

⁷⁶ Obecnie w zbiorach Muzeum Śląskiego. Nr inwentarzowy MŚK/SzM/410.

ły współpracowały z poszczególnymi grupami operacyjnymi wojsk powstańczych i na podległych im terenach przeprowadzały akcje sabotażowe⁷⁷.

W sali bufetowej Urzędu zorganizowano Dział Plebiscytowy. Zgromadzono tu mapy ukazujące obszar objęty plebiscytem. Na ścianach zawieszono portret Wojciecha Korfantego, fotografie przedstawiające Hotel Lomnitz w Bytomiu oraz inne siedziby Komisariatu Plebiscytowego, a także plakaty propagandowe. Zaprezentowano liczne druki plebiscytowe, marki, nalepki oraz wycinki prasowe dokumentujące przebieg wydarzeń. Cenny eksponat stanowiła plebiscytowa urna wyborcza nr 46 o ciekawej historii. Pieczę nad tą szczególną urną sprawowało Biuro Międzysojusznicze w Opolu, w którym przedstawicielami Polski byli redaktor Bronisław Koraszewski, jego żona Franciszka oraz dyrektor Banku Rolników Franciszek Kurpierz. Już 12 marca 1921 roku (a więc kilka dni przed właściwym głosowaniem) głosy swoje złożyli w niej urzędnicy kolei, poczty i cła, pełniący w dniu plebiscytu służbę, potem więźniowie Górnoślązacy z całych Niemiec (15 marca) oraz więźniowie Górnoślązacy z Polski (17 marca). Po plebiscycie urna została подарowana przez stronę francuską państwu Koraszewskim. Oni udostępnili zabytek na wystawę, a potem przekazali do Muzeum Śląskiego⁷⁸.

Niewielką salkę na I piętrze przeznaczono na „Zbrojownię” – tu zaprezentowano broń, którą walczyli powstańcy, często zdobyczą lub przygotowaną samodzielnie. Pomieszczenie zostało wyłożone jutą i niebieską satyną, na ich tle na ścianach zawieszono ułożone szable, przy ścianach bocznych na specjalnym cokole ustawiono karabiny. Były tu karabiny rosyjskie, niemieckie, broń myśliwska itp. W gablocie, nad którą zamieszono zdobyczny sztandar niemiecki, umieszczono broń krótką, pieczątki oraz inne „utensylia polowe”, a także pamiątki, m.in. lornetkę kapitana Oszka rozszarpaną kulą, rozbity zegarek.

Obok działu broni, w końcu kruzganka, zaprezentowano materiały związane z lwowskim Korpusem Kadetów nr 1. Wbrew wszelkim zakazom 51 ochotników ze szkoły lwowskiej (oraz 61 z Korpusu Kadetów nr 2 w Modlinie⁷⁹) „zdezzerterowało na front”⁸⁰. Młodzi żołnierze zasłużyli się w czasie walk, rwali się na front, przynieśli zaszczyt swoim szkołom⁸¹. Na wystawie znalazły się między innymi portrety poległych młodzieńców, a szczególnie zwracał uwagę wizerunek Ka-

⁷⁷ Zob. Z. Zarzycka, *Grupy Wawelberga w III powstaniu śląskim*, [w:] *Pamięć o powstaniach śląskich...*, s. 230–239.

⁷⁸ Zob. *Osobliwe dzieje urny plebiscytowej nr. 46*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 150.

⁷⁹ Zob. A.K. Kunert, „Pamiętaj, żeś miał honor być Kadetem”. *Od Karola Chodkiewicza do Jerzego Śląskiego*, [w:] *Jednodniówka. 90 rocznica powstania międzywojennych korpusów kadetów*, Warszawa 2008, s. 11; W. Korbel, *Sztandar dwóch powstań...*, s. 49 (tu nazwiska 47 kadetów uczestników III powstania).

⁸⁰ Zob. J. Wodzyński, *Osiemdziesiąta rocznica Korpusu Kadetów Nr 1*, [w:] *Jednodniówka. 90 rocznica powstania międzywojennych korpusów kadetów*, Warszawa 2008, s. 5. Tu podaje, że z korpusu lwowskiego 52 kadetów „wbrew rygorystycznemu zakazowi potajemnie ucieka na Śląsk”. Według J. Śląskiego w szeregach powstańców znalazło się około 120 kadetów z korpusów lwowskiego i modlińskiego. Zob. J. Śląski, *Przedmowa*, [w:] *Księga pamięci kadetów...*, s. 15.

⁸¹ Zob. A. Łukasiewicz, *Udział kadetów lwowskich w III. powstaniu śląskim*, [w:] *W dziesiątą rocznicę...*, s. 35–37.

rola Chodkiewicza⁸², odznaczonego krzyżem Virtuti Militari. Na ścianie zawieszono też „Miecz-Symbol” ofiarowany Korpusowi Kadetów przez Związek Powstańców Śląskich w dziesiątą rocznicę śmierci kadetów. Salę zdobił również obraz Stanisława Matusiaka „Bój pod Górą św. Anny”⁸³.

W krużgankach I piętra gmachu zaprezentowano eksponaty związane z działalnością POW – dokumenty, odezwy, szkice, przepustki, mapy, legitymacje, a także liczne fotografie z wydarzeń. Dalej pokazano działania grup powstańczych w różnych regionach, na ścianach zawieszono kilkaset fotografii powstańców różnych stopni i formacji. Szczególne wrażenie na zwiedzających na pewno robiła fotografia Wilhelma Goja z Brzezinki, rozstrzelanego 22 VIII 1919 roku. Obok zawieszono klepsydre oraz niewielką karteczkę z napisanym ołówkiem, tuż przed egzekucją, pożegnaniem: „Matce Agnieszce – i siostram – ostatnie pozdrowienie śle syn Wilhelm”.

W ostatniej sali znalazły się zdjęcia wojsk alianckich, generała Le Ronda oraz dokumentacja fotograficzna z 1922 roku: z uroczystości przejęcia władzy od Komisji Międzysojuszniczej, z wkroczenia wojsk polskich na Śląsk oraz pobytu Józefa Piłsudskiego. W specjalnie oświetlonej gablocie umieszczono oryginalny, opatrzone licznymi podpisami, „Akt pamiątkowy objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej” z 16 lipca 1922 roku⁸⁴. Dokument ten zaprojektował i narysował Stanisław Ligoń. Po przeciwnej stronie znalazła miejsce księga pamiątkowa z podpisem Józefa Piłsudskiego, złożonym podczas pobytu w Katowicach. Zaprezentowano też osobiste pamiątki Borelowskiego (Michała Grażyńskiego), m.in. jego dokumenty, przepustki, pisma, album z fotografiami towarzyszy broni, niebiesko-czerwoną opaskę noszoną na ramieniu, oznaczającą szarżę Szefa Sztabu Generalnego Głównego Dowództwa.

W krużgankach drugiego piętra wyeksponowano pamiątki związane z działalnością Harcerstwa Polskiego, Policji Plebiscytowej oraz Czerwonego Krzyża. Ze względu na wystrój – „obfite użycie efektów świetlnych” – wyróżniało się zwłaszcza to ostatnie stoisko. Było ono „bardzo gustowne i oryginalne, a przytem nader przejrzyste pod względem statystycznym”. Ukazało szeroki zakres działalności PCK w czasie III powstania: wydano ok. 4 milionów marek niemieckich na leczenie rannych, prawie milion na koszty pogrzebów, niemal tyle samo na pomoc dla biednych, około 1,3 miliona marek na kolonie lecznicze dla powstańców,

⁸² Karol Hieronim Chodkiewicz (1904–1921) według legendy był ostatnim potomkiem hetmana Jana Karola Chodkiewicza, pochodził jednak z innej gałęzi rodu. Zob. F. Chodkiewiczowa, *W sprawie pochodzenia ś.p. Karola Chodkiewicza*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1939, nr 4, s. 62; A.K. Kunert, „Pamiętaj, żeś miał honor być Kadetem”..., s. 12.

⁸³ Stanisław Matusiak (1895–1945 lub 1948), malarz, grafik, ilustrator. Walczył w I wojnie światowej, odznaczony krzyżem Virtuti Militari, w czasie II wojny żołnierz AK, aresztowany i wywieziony do ZSRR, tam zmarł. Zachowały się jedynie dwa jego obrazy, „Bój pod Górą św. Anny” w opracowaniach nie jest wymieniany. Zob. I. Trybowski, *Matusiak Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XX, z. 2, Kraków 1975, s. 215–216; I. Bał, *Matusiak Stanisław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 5, *Le-M*, red. J. Derwojed, Warszawa 1993, s. 445–446.

⁸⁴ *Akt pamiątkowy objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej*. Katowice, 16 VII 1922. Archiwum Państwowe w Katowicach. Zespół Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach. Nr inwentarza 12/27/0/1/19.

a 4,8 milionów na zapomogi dla rodzin. Utrzymywano 55 lekarzy, 315 sanitariuszy „wyszkolonych fachowo” i 624 „zwyczajnych sanitariuszów”. PCK prowadził też kuchnie, utrzymywał trzy obozy uchodźców (w Goczałkowicach, Jastrzębiu i Tychach), poszukiwał zaginionych⁸⁵. Na drugim piętrze zaprezentowano też zbiór odznak i medali polskich z lat 1914–1935.

Ekspozycję wzbogacały również dzieła powstańców. Artysta malarz Kazimierz Jasnoch, który pod pseudonimem „Pomorski” pełnił funkcję komendanta łączności w powstaniu wielkopolskim, podczas wojny polsko-bolszewickiej oraz w III powstaniu śląskim, na katowicką wystawę namalował cykl obrazów z walk⁸⁶.

Uroczyste otwarcie wystawy odbyło się w trakcie oficjalnych obchodów, a jego przebieg poznajemy z relacji w prasie i „Powstańcu Śląskim”. 2 maja o godzinie 12.30 przed budynkiem Urzędu Wojewódzkiego „znieruchomiały stanął” reprezentacyjny batalion Związku Powstańców Śląskich ze sztandarami i orkiestrą oraz oddział młodzieży powstańczej. Po przybyciu Wicepremiera inż. Eugeniusza Kwiatkowskiego w towarzystwie wojewody Michała Grażyńskiego orkiestra odegrała hymn Polski. Dowódca batalionu p. Niemczyk złożył raport, a następnie Wicepremier i Wojewoda przeszli przed frontem oddziału. Wojewoda wygłosił przemówienie, w którym podkreślił znaczenie wystawy, a zwłaszcza Sali poległych:

Otwierając dzisiaj z okazji naszej narodowej uroczystości 15-lecia III. powstania salę poświęconą poległym naszym towarzyszom broni, chcemy w ten sposób złożyć nie tylko hołd ich pamięci, ale równocześnie stwierdzić, że ofiara krwi, złożona przez nich była najwალniejszym triumfem ducha na tej ziemi, stworzyła najsilniejszą, nierozzerwalną więź tutejszego społeczeństwa z resztą narodu [...] ⁸⁷.

Po przecięciu wstęgi członkowie komitetu wystawowego oprowadzili gości, wśród których byli min. Eugeniusz Kwiatkowski, Marszałek Sejmu Stanisław Car, biskupi Stanisław Adamski, Teofil Bromboszcz i Józef Gawlina, marszałek Sejmu Śląskiego Karol Grzesik, poseł Rudolf Kornke.

„Niezwykle interesującą wystawę”⁸⁸ zwiedził również gen. Edward Śmigły-Rydz. Przybył w niedzielę 3 maja punktualnie o 12.10. Towarzyszyli mu m.in. wojewoda Michał Grażyński oraz przełożeni Korpusu Kadetów nr 1: komendant ppłk. Franciszek Wielgut i dowódca kompanii kpt. Mieczysław Samołyk. Gości powitali u drzwi Jan Benisz i redaktor „Powstańca Śląskiego” Jacek Koraszewski. Jak relacjonowano, Generał zwrócił m.in. uwagę na akt przyłączenia Śląska, pamiętki Borelowskiego (M. Grażyńskiego) i Witczaka, dokumenty grupy Gliwiko-Toszeckiej, PCK, Policji Plebiscytowej, portrety wodzów, fotografie z wizyty Piłsudskiego. Wielkie wrażenie wywarła na gościach Sala Poległych, a także sala Wawelberga i zbrojownia. Na zakończenie generał wpisał się do Księgi Pamiętkowej, podziękował również Janowi Beniszowi za oprowadzenie⁸⁹.

⁸⁵ B.P., *Z wędrowki po Wystawie Pamiętek Powstań Śląskich*, „Polonia” 1936, nr 4171.

⁸⁶ „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1936, nr 123.

⁸⁷ Zob. *Otwarcie wystawy pamiętek z powstań śląskich*, „Śląski Kurier poranny” 1936, nr 121. Przemówienie publikowały też inne pisma, później „Powstaniec Śląski” 1936, nr 6, s. 15

⁸⁸ „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1936, nr 124.

⁸⁹ Zob. *Generał Rydz-Śmigły na Wystawie Pamiętek Powstańczych*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 122; toż: „Powstaniec Śląski” 1936, nr 6, s. 25.

Ekspozycja była czynna od 2 maja. Początkowo miała być otwarta do końca miesiąca, jednak „na ogólne żądanie społeczeństwa” została przedłużona do 15 czerwca⁹⁰. W prasie pojawiały się informacje zachęcające do jej zwiedzania. Jan Benisz o wystawie pisał w „Polsce Zachodniej” już w kwietniu, a szczegółowo opisano ją 27 maja⁹¹. 3 maja w piśmie tym pytano: „Czyś zwiedził już Wystawę Pamiątek Powstańczych w gmachu Województwa Śląskiego”. Podano tu też informacje dotyczące udostępniania: ekspozycja była otwarta dla zwiedzających codziennie od 9 do 21. Bilety wstępu kosztowały: normalny 49 groszy, wycieczki zbiorowe powyżej 20 osób – 20 gr., członkowie ZPS 20 gr, młodzież szkolna i szeregowi WP 10 gr⁹². W kolejnych numerach pisma przypomniano: „Zwiedzajcie Wystawę Pamiątek z powstań śląskich”⁹³. Z zaproszenia skorzystało około 50 tysięcy osób, a wśród zwiedzających licznie reprezentowana była młodzież z Górnego Śląska i spoza regionu⁹⁴.

Wystawą zajął się również badacz dziejów Śląska Ludwik Musioł⁹⁵. Opisał ją z punktu widzenia historyka. Podkreślił, że zachowana została autentyczność materiałów: „od dorywczo, «na kolanie» spisanych rozkazów bojowych z frontu, poprzez notatki i zestawienia sztabowych czynników, do materiałów graficznych i fotograficznych, a nawet broni, mundurów itp.”. To zbiory o wielkiej sile dowodowej, które wywierały niezwykle wrażenie na zwiedzających. Ekspozyty zostały dobrane należycie pod względem ważności, a ich układ poglądowo przedstawiał rozwój wydarzeń i przebieg ruchu wolnościowego. Musioł zauważył jednak, że o niektórych wydarzeniach jest zbyt mało materiałów (zwłaszcza szczupło o I i II powstaniu). Ponadto zostały zestawione materiały z różnych źródeł, ale zabrakło czasu na ich wartościowanie. Ekspozyty pochodziły przeważnie ze zbiorów prywatnych, niewiele było oficjalnych. Historyk badający przyczyny i skutki nie znalazłby odpowiedzi na pytania o przyczyny wielu wydarzeń i zagadnień. Zabrakło też autentycznych dokumentów potwierdzających krzywdy wyrządzone ludności Śląska ze strony niemieckiego rządu i policji, a także prezentacji akcji przeciwników oraz współczesnego echa powstań poza granicami.

Musioł podkreślił jednak, że zgromadzone materiały stanowiły znakomite źródło historyczne do dziejów powstań. Mapy, plany, wykresy ruchów pododdziałów powinny stać się podstawą opracowań syntetycznych i prac monograficznych. Wskazane byłoby ponadto zachowanie zgromadzonych na wystawie materiałów

⁹⁰ Zob. *Jeszcze tylko kilka dni potrwa Wystawa Pamiątek Powstań Śląskich*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 140; *Przedłużenie wystawy powstańców śląskich*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 144.

⁹¹ J. Benisz, *Pamiętki narodowe z okresu walk o niepodległość*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 107; *Z wędrowki po wystawie pamiątek z powstań śląskich*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 144.

⁹² „Polska Zachodnia” 1936, nr 121. Powtórzone w nrze 123 (5 V).

⁹³ Zob. m.in. „Polska Zachodnia” 1936, nr 149.

⁹⁴ Przyjechała m.in. wycieczka 245 uczniów warszawskiego gimnazjum im Batorego. Zob. *Młodzież z Warszawy składa hołd pamięci Poległych Powstańców Śląskich*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 163.

⁹⁵ L. Musioł, *Znaczenie wystawy pamiątek powstań śląskich i plebiscytu dla badań historycznych*, „Zaranie Śląskie” 1936, z 3, s. 194–195.

w komplecie, zabezpieczenie przed rozproszeniem i zniszczeniem. Zrąb ten powinien być przechowany, rozszerzany i uporządkowany, aby mógł być wykorzystany do badań naukowych.

Artykuł poświęcony wystawie znalazł się również na łamach „Polonii”. Autor, kryjący się pod inicjałami B.P., podkreślił poważne podejście organizatorów do problematyki powstań, które może przyczynić się do wydania obiektywnej oceny tego okresu. Opisał wystawę, układ działów i zbiorów, wymienił ciekawsze eksponaty (m.in. sztandary powstańcze: szturmowy marynarzy, inny ze Strzeleckiego, jedyny bojowy z kompanii biskupickiej, odznaczony Śląską Wstęgą Waleczności). Zauważył jednak, że „gros materiałów, ilustracji i dokumentów dotyczy działalności sztabowej grupy Wschód (Haukego-Grzesika i Borelowskiego-Grażyńskiego). Natomiast nikną wprost w tej powodzi materiałów grupy wschodniej (z okręgu przemysłowego) materiały innych grup frontowych [...]”. Pomimo wymienionych niedoskonałości (niewielu) wystawa, ukazująca ponad 10 tysięcy eksponatów z rozmaitych źródeł jest w opinii autora „nie tyle syntezą, ile – przyznać trzeba – pierwszą, co prawda tu i ówdzie szwankującą jeszcze organizacyjnie [...] a jednak na ogół udaną próbą zebrania pamiątek z okresu powstań śląskich i plebiscytu”⁹⁶.

Posiedzenie likwidacyjne Komisji Wystawowej odbyło się 16 czerwca 1936 roku. Stwierdzono wówczas, że „wystawa odniosła pożądaný skutek”. Postanowiono wówczas opracować księgę pamiątkową. Wykonawcami mieli być: Jerzy Paszkowski, Jacek Koraszewski i Jan Benisz. Niestety, publikacja taka się nie ukazała. Podziękowano wojewodzie i marszałkowi Śląskiego za patronat, a wszystkim wystawcom za udzieloną pomoc. Przyjęto też wnioski, by wystąpić do Wojewody i Śląskiej Rady Wojewódzkiej o przejęcie eksponatów (za zgodą wystawców) „jako istotnej i zasadniczej podstawy dla utworzenia działu powstańczego w Muzeum Śląskiem z tem, że dla organizacji prowadzenia tego działu zostanie utworzony specjalny etat przy Muzeum Śląskim dla historyka wojskowości oraz ciało doradcze z delegatów Związku Powstańców Śląskich”⁹⁷. Komitet likwidacyjny wystawy, powołany na posiedzeniu Komisji, apelował do wszystkich, „aby zechcieli zrozumieć ważność i konieczność umieszczenia w specjalnym dziale muzeum Śląskiego zakrojonego na rozmiary imponujące swoich eksponatów [...]. To też wyraża nadzieję, że nikt nie uchyli się od tego obowiązku obywatelskiego [...]”⁹⁸.

Na ekspozycji zaprezentowano łącznie kilkanaście tysięcy eksponatów, które pochodziły z wielu różnych źródeł. Wypożyczono dokumenty i akta z Archiwum

⁹⁶ B.K., *Z wędrówki po wystawie...*

⁹⁷ Zob. J. Benisz, *Materiały dotyczące powstań śląskich...*, R 2543 III, k. 18: Związek Powstańców Śląskich. Zarząd Główny, *Zaproszenie na posiedzenie likwidacyjne Komisji Wystawowej dla J. Benisza*, podpisał J. Paszkowski. Katowice, 10 VI 1936; *Wnioski na posiedzenie likwidacyjne wystawy pamiątek z powstań śląskich*, [Katowice 1936] [Druk ulotny]. BŚ, sygn. U.Śl. 2614.

⁹⁸ Zob. *Likwidacja Wystawy pamiątek z powstań śląskich w Katowicach*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 175; *Do Wystawców pamiątek z powstań śląskich*, „Polska Zachodnia” 1936, nr 176 – tu informacja o terminie zwrotu materiałów i przyjmowaniu darów dla Muzeum.

Wojskowego w Warszawie, ze Śląskiej Biblioteki Publicznej (wydawnictwa), a także od uczestników powstań, m.in. Michała Grażyńskiego, Karola Grzesika, Józefa Witczaka, Stanisława Mastalerza, Jana Benisza i wielu innych osób. Materiały udostępniły miejscowe oddziały Związku Powstańców Śląskich, a także Korpus Kadetów ze Lwowa⁹⁹. Ze zbiorów Muzeum Śląskiego pochodziło niewiele eksponatów – pomimo starań i wielu apeli nie zdołano zgromadzić dużej ilości zbiorów. W sprawozdaniu za rok 1935 wykazano, iż w dziale powstań i plebiscytu pracowano nad powiększeniem zbioru – zinwentaryzowano około 600 fotografii, druków, broszur, ulotek, aktów oraz okazów broni¹⁰⁰. W 1936 roku w dziale przybyło 267 okazów, po wystawie muzeum otrzymało jedynie ok. 200 eksponatów¹⁰¹. Pomoc w zbieraniu pamiątek obiecał Roman Lutman z Instytutu Śląskiego – „praca na tym odcinku jest istotnie bardzo ciężka”¹⁰². Zapewne było to spowodowane przywiązaniem osób do pamiątek o znaczeniu sentymentalnym. W sprawozdaniu za rok 1936 zapisano:

Dział powstań śląskich i plebiscytu zawiera w tej chwili przeszło 2 tys. przedmiotów zinwentaryzowanych. Z wystawy powstańczej [...] otrzymano dotychczas około 200 przedmiotów (od 25 osób), co należy uznać na liczbę skromną w porównaniu z rozmiarami wystawy. Nie otrzymano jeszcze dotychczas bogatego zbioru klisz fotograficznych wykonanych na wystawę [...] ¹⁰³.

W 1937 roku Dział pamiątek z okresu powstań Muzeum wzbogacił się o dary wicewojewody Leona Malhomme'a (dalszy ciąg zbiorów – szereg albumów, fotografii, itp.) oraz posła Antoniego Olszowskiego, naczelnika gminy w Bielszowicach (akta, klisze cynkowe)¹⁰⁴, a także księży Emila Szramka i Władysława Roboty, Józefa Michalskiego, Walentego Fojkisa¹⁰⁵.

Przed wybuchem wojny w dziale pamiątek powstańczych zinwentaryzowano 2442 pozycje. Około 4000 eksponatów czekało na wpis do inwentarza. Niestety, w czasie okupacji hitlerowskiej Muzeum poniosło duże straty. Nowy, niemal gotowy gmach, został prawie doszczętnie zniszczony. Eksponaty wywieziono z Katowic do Oberschlesisches Landesmuseum w Bytomiu, gdzie były przechowywane w niesprzyjających warunkach. Część eksponatów zaginęła – broń, sztan-

⁹⁹ Osoby i instytucje, które udostępniły materiały zob.: J. Benisz, *Wystawa pamiątek...*, s. 39. Dobrowolski zaznaczył, że nie wszyscy chcieli pamiątki wypożyczyć. Zob. T. Dobrowolski, *Wystawa powstań...*, s. 193.

¹⁰⁰ Zob. *Sprawozdanie z działalności Muzeum Śląskiego za czas od 1 stycznia 1935 r. do 31 grudnia 1935 r.*, [w:] *Źródła do dziejów Muzeum Śląskiego...*, s. 175.

¹⁰¹ Zob. *Protokół zebrania Rady Muzealnej*, 21 IV 1937, tamże, s. 187.

¹⁰² Zob. *toż*, s. 189.

¹⁰³ *Pismo przewodniczącego Rady Muzealnej księdza Emila Szramka do Śląskiej Rady Wojewódzkiej, zawierające sprawozdanie z działalności Rady Muzealnej i Muzeum Śląskiego za 1936 r.*, tamże, s. 191. Wśród ofiarodawców byli m.in. M. Grażyński, A. Olszowski, S. Masztalerz, J. Koraszewski, N. Sobik. Zob. Z. Kapąła, *Dzieje idei muzeum powstań...*, s. 72.

¹⁰⁴ Zob. *Dary p. wicewojewody Malhomme'a i posła Olszowskiego dla Muzeum Śląskiego*, „Polska Zachodnia” 1937, nr 162.

¹⁰⁵ Zob. Z. Kapąła, *Dzieje idei muzeum...*, s. 73.

dary, umundurowanie, odznaki, pisma, rozkazy, fotografie...¹⁰⁶. W 1945 roku odnaleziono w Bytomiu jedynie 585 eksponatów¹⁰⁷

Muzeum Górnośląskie w Bytomiu wznowiło swoją pracę w 1946 roku. Z ocalałych pamiątek powstańczych oraz ze zbiorów wypożyczonych zorganizowano wystawę upamiętniającą 25 rocznicę wybuchu III powstania. Została otwarta 10 maja 1946 roku. Była to pierwsza powojenna wystawa w odbudowywanym po wojnie Muzeum i cieszyła się dużym zainteresowaniem zwiedzających.

¹⁰⁶ Zob. J. Matuszczyk, *Losy Muzeum Śląskiego w czasie II wojny światowej i po odzyskaniu niepodległości*, [w:] *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*, red. Z. Gorczyca., Katowice 1984, s. 44–74; Z. Kapła, *Wojenne straty działu pamiątek powstańczych i plebiscytowych Muzeum Śląskiego w Katowicach*, tamże, s. 231–241.

¹⁰⁷ Zob. J. Matuszczakowa, *Dział Historii*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” z. 3, *Muzeum Górnośląskie w latach 1927–1977*, Bytom 1978, s. 31.

Poświęcenie pomnika na cześć poległych w powstaniu górnośląskim.

Sosnowiec, 20 grudnia. Wczoraj odbyła się w Sosnowcu uroczystość poświęcenia pomnika na cześć poległych powstańców górnośląskich. Na uroczystość zebrały się takie tłumy ludu, jakich bodaj dotychczas Sosnowiec nigdy nie widział. Udział Górnoślązaków z komisarzem plebiscytowym p. Korfantym na czele był olbrzymi. Cały Sosnowiec wybiegł na powitanie drogiej Rodaków i Rodaczek. Na moście pogranicznym pod Szopienicami powitał przybywających Górnośląków przedstawiciel sosnowieckiego komitetu plebiscytowego, a na miejscu marszałek sejmu Trąmpczyński. Na uroczystość przybyły delegacje rządu, posłów, miast i t. d.

W kościele parafialnym odprawił uroczystą sumę biskup kielecki, ks. Łosiński, który również wygłosił do ludu górnośląskiego w nader ciepłych słowach i podnoszące ducha kazanie patriotyczne. Po uroczystym nabożeństwie rozpoczął się pochód na cmentarz, gdzie ks. biskup Łosiński poświęcił pomnik, zbudowany w rodzaju kaplicy, w której środku wznosi się skrzydlata postać powstańca górnośląskiego.

Informacja o odsłonięciu pomnika w Sosnowcu.
„Górnoślązak” 1920, nr 290

Pomnik Powstańców
w Sosnowcu.
Pocztówka. BŚ, PA 701

Tablica pamiątkowa w Mysłowicach. Fotografia. BŚ, F 9267 I

Pomnik „Bohaterom walk
o wolność Śląska
1919–1920–1921”
w Chorzowie.
BŚ, G 4538 II

[illegible]

Katalog I. Wszechrzeczności
wystawy filatelistycznej,
numizmatyki,
pamiątek z plebiscytu
i powstań śląskich. Źródło: Polona

Wystawa w 1936 roku

Plakat autorstwa
Czesława Kuryatty.
Źródło: MHK.
Zbiory cyfrowe

Goście przed otwarciem
wystawy. Źródło:
„Powstaniec” 1936, nr 6

Przed otwarciem Wystawy Pamiątek Powstań Śląskich
Wicepremier Kwiatkowski, Marsz. Sejmu R. P. Car, Sen. Kornke, J. E. Ks. Biskup Adamski

Wystawa w 1936 roku. Otwarcie. Źródło: NAC

Dzieci trzymające wstęgę

Przemowa
Grażyńskiego

Przecięcie wstęgi

Wystawa w 1936 roku

„Do boju”.
Obraz K. Jasnocha.
Źródło: NAC

Czyś zwiedził już Wystawę Pamiątek Powstańczych
w gmachu Województwa Śląskiego
Otwarta codziennie od godziny 9-tej do 21-ej
Ceny wstępu: normalny 40 groszy, wycieczki zbiorowe powyżej 10 osób — 20 gr, członkowie Związku Powstańców Śląskich (za legitymacją) 20 gr, młodzież szkolna i szeregowi W. P. 10 gr.

Zwiedzajcie Wystawę Pamiątek z powstań śląskich
w gmachu Województwa i Sejmu Śląskiego. — Wystawa trwa do końca maja b. r. — Wstępy minimalne

Zwiedzajcie Wystawę Pamiątek z powstań śląskich
w gmachu Województwa i Sejmu Śląskiego. — Wystawa trwa do 15 czerwca b. r. — Wstępy minimalne

ANTONI MARCZYŃSKI

627 303"

uprzykrzały pobyt w niewygodnej kryjówce gorzej, niż bliskie spędzanie tajemniczego wazonu, sprawy gusa na czole.

— Dowody zdobędziemy w śledztwie. Narazie wy starczy mi posłaki. Krytycznej nocy, w czasie bały w „Palm Beach Casino”, policielem łapinowi i Łakubercy.

Młodzież z Warszawy składa hołd pamięci Poległych Powstańców Śląskich

KATOWICE. W ub. poniedziałek przybyła do Katowic wycieczka 245 uczniów gimnazjum im. Batoroego w Warszawie pod kierownictwem p. dyr. Ambroziewicza. Głównym celem wycieczki było złożenie hołdu pamięci Poległych Powstańców Śląskich i zwiedzenie wystawy pamiątek z powstań śląskich.

Wczoraj w godzinach wieczornych uczniowie wspomnianego gimnazjum, którzy przybyli do Katowic ze sztandarem i własną orkiestrą zebrałi się gremjalnie na terenie wystawy pamiątek w gmachu Województwa Śląskiego, gdzie złożyli piękny wieniec w Sali Poległych.

Do zebranej młodzieży wygłosił dłuższe przemówienie P. Wojewoda Grażyński, obrazując przebieg i charakter zbrojnego ruchu ludowego na Śląsku.

Za przemówienie P. Wojewody wysłuchane w wielkiem skupieniu przez uczestników wycieczki podziękował w ujmujący sposób p. dyr. Ambroziewicz.

Tłumna wycieczka uczniów gimnazjum im. Batoroego z Warszawy spotka się niewątpliwie w stolicy Śląska z żywym zainteresowaniem i serdeczną sympatją.

Wzmianki w prasie.
Źródło: „Polska Zachodnia” 1936, nr 121–163

Wystawa w 1936 roku

Z wędrówki po Wystawie Pamiątek Powstań Śląskich

Z początkiem bież. miesiąca otwarto w Katowicach w hali główną i na piętrze gmachu Sejmiku Śląskiego wielką wystawę pamiątek powstań śląskich i plebiscytu. Już pierwszy pobieżny przegląd wyłożonych tam oryginalnych materiałów dokumentarnych i ilustracyjnych świadczy o poważnym i obiektywnym podejściu do tej sprawy ze strony organizatorów wystawy, co w wielkiej mierze na przyszłość może przyczynić się do wydanla obiektywnej oceny historii z tych przełomowych dla Śląska okresów, niż to się czyniło w dotychczasowych publikacjach niektórych działaczy powstańców.

Teren wystawy obejmuje na parterze w obu łodach m. in. dwie interesujące wielkie tablice z mapami operacyjnymi wojsk powstańczych, kioski z literaturą powstańców,

listwa sztabu głównego z Warszawy, zbiory statystyczne oddziału destrukcyjnego Wawel-hotza i cały szereg zbiorów z III Powstania Śląskiego. W tym to dziele trudno opętać się wrażeniu, że gros materiałów, ilustracji i dokumentów dotyczy działalności sztabowej grupy Wschód (Haukego-Orzesika i Borowskiego-Grażyńskiego). Natomiast nienigdy wprost w tej powodzi materiałów grupy wschodniej (z okręgu przemysłowego), materiały innych grup frontowych, a więc północnej, środkowej i południowej. Organizatorzy wystawy zasłaniają to brakiem chęci zasilać wystawę ekspozycjami ze strony b. dowódców oddziałów powstańczych, plebiscywu, prześladowanych ważne nieraz materiały u siebie w obawie przed ich utratą. Nie pomogły podobno nawet najbardziej pewne

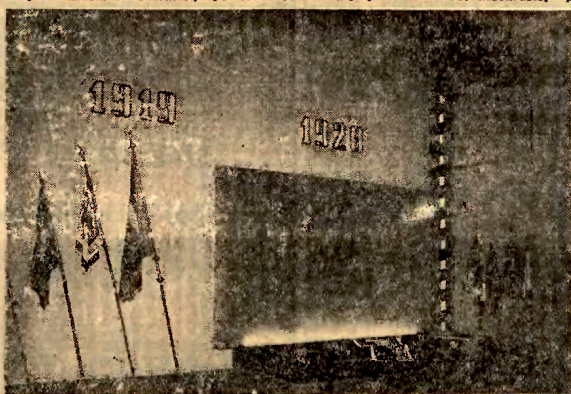
Z umieszczonych na tem stoisku danych statystycznych wynika m. in., że Polski Czerwony Krzyż w czasie III Powstania wydał około 4 milionów marek niemieckich na leczenie rannych i 994 tys. mk. na koszty pogrzebowe poległych powstańców, na zapomogi dla rodzin powstańców — około 4,8 milionów mk. dla biednych — 937 tys. mk. na kolonie lecznicze dla powstańców — 1,3 mil. mk. — Z dalszej statystyki m. in. wynika, że w czasie III Powstania P. C. K. utrzymywał 55 lekarzy, 315 wyszkolonych fachowo sanitariuszów, 620 zwyczajnych sanitariuszów, 134 kuchnie P. C. K., leczyl około 3-400 chorych i rannych powstańców i czynił szereg celów wyszukania 700 zaginionych. Na utrzymanie uchodźców w 3 obozach uchodźczych (Goczałkowice, Jastrzębie i Tychy) P. C. K. wydał ogółem około 4,5 mil. mk. niem.

Wreszcie znajduje się na tem samym piętrze stoisko, obrazujące działalność i czyny harcerskie w okresie powstania i trochę monotonna i mało przejrzysty dział zbiorów orderów, odznak polskich i obcych.

Ciekawy również jest dział zbrojowy, w którym umieszczone zostały różne stare i nowe rodzaje broni siecznej i palnej używanej w czasie powstania, a potem różne zdobyte części uzbrojenia żołnierzy niemieckich z czasów plebiscytu i powstań.

Pracami organizacyjnymi wystawy zajmował się specjalny komitet z przew. p. mgr. Jerzym Paszkowskim na czele. Nadzór fachowy pełnił dr. Dobrowolski, dyr. Muzeum Śląskiego, kierownictwo techniczne wystawy sprawowali pp.: Jan Benisz i nadkom. Brod-niewicz, kierownictwo artystyczne: pp. inż. arch. Repecki i inż. arch. Kowalska, kierownictwo działu propagandowego i druków plebiscytonych mgr. Jacek Koraszewski, kierownictwo sali oddziałów destrukcyjnych mjr. Giliński, kierownictwo archiwów powstańczych dr. Opman. Ogółem cała wystawa obejmuje ponad 10-000 ekspozatów, zebranych z najroznorodniejszych źródeł. W takich warunkach jest ona nie tyle synteza, ile — przynajmniej — pierwsza, co prawda tu i ówdzie szwankująca jeszcze organizacyjnie (powierzanie się tych samych lub podobnych zbiorów), a jednak mogła odstać próba zebrania pamiątek z Okresu powstań śląskich i plebiscytu. Wystawa otwarta jest jeszcze do dnia 1 czerwca br. godzinami od godz. 9 do 21.

B. P.

Fragment z sali Poległych na Wystawie Pamiątek Powstań Śląskich w Katowicach.

urząd pocztowy (specjalnie pieczętali pocztowe z okazji 15-lecia powstania), oraz markiety w ubiorach ludowych i mundurach z okresu walk o niepodległość.

Na I piętrze w środkowej, wielkiej sali mieści się pokaz, poświęcony pamiątkom poległych powstańców śląskich; na tie nastrojowych dekoracji poza nazwami miejscowości, dokola których toczyły się najzazwyczajsze walki powstańcze, umieszczone są obrazy kopie fotograficzne tablic poległych z poszczególnych miejscowości Śląska, a wreszcie na specjalnym stołku wielka księga z nazwiskami około 2.000 poległych powstańców. Pokaz ten należało dla wywarcia większego efektu i odpowiedniego nastroju — naszym zdaniem — umieścić w domnym holu portierowym, który bardziej nadaje się na ten cel i stanowiłby przy zastosowaniu odpowiednich draperji z ktru godniejszą i o wiele efektowniejszą miejsce dla uczczenia pamięci poległych, aniżeli sala na piętrze. W sali poległych umieszczono są poza tem szlendar bojowe i powstań, m. in. szlendar szturmowy marynarzy, szlendar powstańców ze Strzeleckiego, a wreszcie jedynie szlendar bojowy powstańców z kompanji biskupickiej, oznaczony „Śląską Wstęgą Waleczności”, niestety z zatartym już napisem wizerunkiem.

W dalszych salach oraz w kucharach i piętra mieszczą się mało znane zbiory sze-

gwarancje ze strony komitetu wystawowego, podczas gdy mniej wartościowe i ważne dokumenty nadsyłano w wielkich ilościach tak, że nie można ich było wogóle pomieścić na wystawie.

Na kruzgankach I piętra największe zainteresowanie wywołują ekspozaty, dotyczące bohaterstwa powstańców z lwowskiego Korpusu Kadetów z pięknym portretem olejnym ostatniego z rodu hetmana Chodkiewicza, młodszego powstańca śp. Karola Chodkiewicza, wychowanka Korpusu Kadetów, kawalera „Virtuti Militari”, poległego 21 maja 1921 r. w walkach pod Gogolinem, dalej ekspozaty z okresu plebiscytu, m. in. z odczynami i oryginalnymi dokumentami Wokłocha Korfańskiego oraz portretem jego i wybitniejszych (nieścisłe nie wszystkich) działaczy plebiscytonych. Wreszcie specjalnie zainteresowanie budzi oryginalna urna wyborcza z okresu plebiscytu.

Obszerne i niemiętel ciekawy dział na kruzgankach obejmuje dział P. O. W. i organizacji przedwojennych na Śląsku, wreszcie skromny cokolwiek, bez poważniejszych dokumentów oryginalnych, dział pamiątek z I oraz II powstania śląskiego.

Wreszcie na drugim piętrze mieści się m. in. bardzo gustowne i oryginalne, a prztem nader przejrzyste pod względem statystycznym stoisko Polskiego Czerwonego Krzyża.

Oddłużenie samorządów

W dniu 22 bm. odbyło się konstytucyjne posiedzenie Komisji Oszczędnościowo-Oddłużeniowej dla samorządów w województwie Śląskiem. Celem tej komisji jest oddłużenie i obniżenie kosztów administracyjnych poszczególnych Związków samorządowych, Komisja działa na zasadzie ogólnopanstwowej oraz ustawy śląskiej. Przewodniczącym zamianowany został notariusz dr. Włodzisław Dąbrowski, a zastępcą przewodniczącego nac. wydz. samorządowego dr. Dworżański. W najbliższych dniach będą ogłoszone obwieszczenia, wywołujące samorządy do składania odpowiednich wniosków, oddłużeniowych. Centralną instytucją w tym zakresie jest Centralna Komisja Oddłużeniowa w Warszawie, na czele której stoi b. minister Jaroszyński.

Czesław Kuryatto. Projekt jubileuszowego numeru
„Powstańca Śląskiego”. BŚ, G 10201 I